

NIKU Oppdragsrapport 68/2009

Kystens øysamfunn. Fargeundersøkelser på Vegaøyen

Undersøkelser og registrering av farger og materialbruk på bygninger innenfor verdenskulturminnet

Hovedrapport

Tone M. Olstad

Kystens øysamfunn. Fargeundersøkelser på Vegaøyen

Undersøkelser og registrering av farger og materialbruk på bygninger innenfor verdenskulturminnet. Hovedrapport

Innhold

1 INTRODUKSJON	5
1. 1 BAKGRUNN FOR PROSJEKTET	6
1. 1. 1 Bosetting langs kysten	6
1. 2 VEGAØYAN	7
1. 3 MÅL FOR PROSJEKTET	7
1. 4 GJENNOMFØRING	8
1. 5 RAPPORTERING	9
1. 5. 1 Rapporten etter undersøkelsene; oversikt	9
1. 6 BEGREPER OG BETEGNELSER BRUKT I PROSJEKTET	10
1. 6. 1 Beskrivelser og betegnelser brukt i skjemaene i delrapportene	10
2 BYGNINGER SOM ER UNDERSØKT	12
2. 1 ØYER HVOR ER DET FORETATT UNDERSØKELSER	12
2. 2 HVILKE TYPER BYGNINGER ER UNDERSØKT	13
2. 3 UTVALG AV BYGNINGER TIL UNDERSØKELSE	13
2. 3. 1 Anvendte kriterier for valg av bygninger	13
2. 3. 2 Hvilke bygninger er undersøkt	14
2. 4 KARTFESTING, IDENTIFISERING OG DATERING AV BYGNINGENE	16
2. 4. 1 Kartmateriale. Kartfesting ved bruk av GPS	16
2. 4. 2 Identifikasjon av bygningene	18
2. 4. 3 Datering	19
3 FARGEUNDERSØKELSER. GJENNOMFØRING	21
3. 1 FELTARBEID	21
3. 2 METODE FOR UNDERSØKELSE	22
3. 3 DOKUMENTASJON	23
3. 3.1 Oppbevaring av innhentet informasjon	24
3. 4 UNDERSØKELSER I MIKROSKOP OG KJEMISKE ANALYSER	24
4 RESULTATER AV UNDERSØKELSENE I PROSJEKTET	25
4.1 MALING OG FARGE LANGS KYSTEN	25
4. 1. 1 Tranmaling	26
4. 1. 2 Komposisjonsmaling/emulsjonsmaling	28
4. 1. 3 Linoljemaling	29
4. 2 RESULTATER AV FARGEUNDERSØKELSEN PÅ VEGAØYAN	31
4. 2. 1 Gule og hvite bygninger	32
4. 2. 2 Røde bygninger	33
4. 2. 3 Rød farge	35
4. 2. 4 Tranmaling på Vega	37
4. 2. 5 Male for å beskytte?	38
5 FREMTIDIG BEHANDLING AV DEN BYGDE OG MALTE KULTURARVEN SOM EN DEL AV VERDENSKULTURMINNET VEGAØYAN	40
5. 1 OVERFLATEBEHANDLING AV BYGNINGER PÅ VEGAØYAN	41
5. 2 FARGEBRUK VED OPPMALING	43
5. 2. 1 Røde farger. NIKUs anbefaling	43
5. 3 BINDEMIDDELBRUK VED OPPMALING	44
5. 3. 1 Bindemiddelbruk. NIKUs anbefalinger	45
5. 3. 2 Oppfølging av bygninger. NIKUs forslag	45
7 LITTERATUR	47

8 VEDLEGG	48
Vedlegg 1 Oversikt over undersøkte bygninger.	
Vedlegg 2 Analyseprøver	
Vedlegg 3 Intervjuer med tradisjonsbærere	

1 Introduksjon

NIKU-prosjektet "Kystens øysamfunn. Fargeundersøkelser på Vegaøyen" omhandler dokumentasjon, undersøkelser og rapportering av overflatebehandling og fargebruk på bygninger i verdenskulturminnet Vegaøyen. Resultatene fra dette prosjektet vil ha stor overføringsverdi til mange andre deler av norskekysten.

Prosjekttittel	Kystens øysamfunn. Fargeundersøkelser på Vegaøyen
Topografisk nummer	B 365
Prosjektnummer	1561460
Oppdragsgiver	Nordland fylkeskommune
Prosjektleder	Malerikonservator/seniorforsker Jon Brønne, NIKU
Prosjektmedarbeidere	Malerikonservator/forsker Tone Olstad, NIKU, malerikonservator Kristin Solberg, NIKU, malerikonservator Brit Heggenhougen, NIKU
Periode	6. - 14. sept 2004, 5. - 13. sept 2005 og 4. - 12. sept 2006
Rapportansvar	Tone Olstad
Kvalitetssikring rapport	Jon Brønne
Rapportperiode	2006 - mai 2009
Kontraktens prosjektbeskrivelse og prosjektmål	<p>2004: Prosjektet har som mål å bringe fram ny kunnskap om bygninger som er bevart innenfor det kommende verdenskulturminnet Vega. Prosjektet vil gjennom undersøkelser in situ, søke å finne fram grunnlagsmateriale om de tradisjoner som ligger til grunn for bruk av overflatebehandlinger på boliger og sjøhus. Både farger, fargesetting, materialbruk og påføringsmetoder i det definerte området skal undersøkes. Arbeidet skal rapporteres som en upublisert rapport til oppdragsgiver.</p> <p>2005: Delprosjekt 2 har som mål å videreføre arbeidet som ble påbegynt i 2004. Prosjektet vil gjennom fortsatte undersøkelser in situ, søke å finne fram grunnlagsmateriale om de tradisjoner som ligger til grunn for bruk av overflatebehandlinger på boliger og sjøhus. Både farger, fargesetting, materialbruk og påføringsmetoder i det definerte området skal undersøkes. Feltarbeidet er i år planlagt følgende steder. Videreføring og slutføring av undersøkelsene på Tåvær og Muddvær. Nye undersøkelser vil bli utført på Bremstein, Kilværet og Lånan. Ettersom feltarbeidet er væravhengig, kan det være begrensede muligheter for å komme ut på værene i deler av feltperioden. Hvis det i løpet av feltperioden ikke er mulig å komme ut i værene, vil vi fortsette undersøkelsene på Vegaøya. Undersøkelsene vil da bli prioritert i Nes, Kirkøy og Vallasjøen. Det er innenfor årets bevilgninger ikke mulig å fullføre hele prosjektets feltarbeid. Det er derfor nødvendig med et lite feltprosjekt for 2006, for å fullføre undersøkelsene på Vegaøya. Arbeidet skal rapporteres som en upublisert rapport til oppdragsgiver. Rapporten vil omfatte arbeider utført i 2004, 2005 og 2006.</p> <p>2006: Delprosjekt 3. Prosjektet har som mål å slutføre og rapportere det arbeidet som ble påbegynt i 2004. Prosjektet vil fortsette å bringe fram ny kunnskap om bygninger som er bevart innenfor verdenskulturminnet Vega. Prosjektet vil gjennom fortsatte undersøkelser in situ, søke å finne fram grunnlagsmateriale om de tradisjoner som ligger til grunn for bruk av overflatebehandlinger på boliger og sjøhus. Både farger, fargesetting, materialbruk og påføringsmetoder i det definerte området skal undersøkes. Feltarbeidet er som tidligere år planlagt til 10 dagers feltarbeid inkl. reisedagene. Arbeidet er i avslutningsåret planlagt følgende steder. Videreføring og slutføring av undersøkelsene på Muddvær. Nye undersøkelser vil bli utført på Bremstein. Hvis værforholdene og tiden strekker til vil det bli utført undersøkelser på utvalgte objekter i Vesterøyen og på Hysværet. Rapporten for hele prosjektet (2004 – 2006) skal rapporteres som en upublisert rapport til oppdragsgiver.</p>

Alle foto i rapporten: NIKU.

1. 1 Bakgrunn for prosjektet

Deler av den lange Norskekysten er kjent for sin ville og varierte natur, med dype fjorder og bratte fjell, lune vikene og frodige strandbakker skjernet mot storhavet av holmer og skjær. Byggeskikken til menneskene som har og har hatt sitt liv og virke i dette kystlandskapet er kanskje mindre oppsiktsvekkende enn den storslåtte naturen, men en viktig del av kulturarven til en nasjon hvor havets rikdommer fortsatt er av stor betydning.

1. 1. 1 Bosetting langs kysten

Ettersom fisket i utgangspunktet var årsaken til bosettingen langs kysten, var det fiskeplassene som avgjorde hvor bygningene ble plassert og hvor det etter hvert oppsto klynger av hus. De som bosatte seg langs kysten drev kombinasjonsbruk; mannen rodde fiske og kona hadde ansvaret for gårdsdrift og hjem. Fiskerbonden plasserte bygningene nær sjøen på et sted hvor det var mulig å finne beite til dyra og hvor det var lett å dra båtene opp slik at de lå trygt etter endt fiske. Fra århundreskiftet 18- til 1900 ble fiskebåtene motorisert og gradvis større og større. Dette ga fiskerne mulighet for å dra hjemmefra og ut til fiskeplassene og de stod friere med hensyn til hvor de ville plassere hjemmene sine. Det avgjørende nå var en god havn for båtene. Dette førte til at de spredte bosettingene gradvis ble forlatt til fordel for små samfunn ved de gode havnene. Trolig har det vært bosetting langs kysten i nord så lenge det har bodd folk i landet, men kun få bygninger er bevart som er eldre enn 1800. De bygningene som er mest typiske for kystbebyggelsen er de beskjedne bygningene knyttet til fiskerbondens hverdag: låven, fjøset og sjåen, og ikke minst bygningene som lå nærmest sjøen og som var knyttet til fisket og handelen langs kysten; naustet, sjøhuset, orbuene og de store bryggene (Hage 2007).

Tre var og er det dominerende bygningsmaterialet langs kysten. Frem til første del av 1900-tallet var bolighusene tømret. Uthusene og husene knyttet til sjø og fiske kunne også være tømrede, men reisverkkonstruksjoner var vanligere. De fleste tømrede bygningene var panelt, i hvert fall fra midten av 1800-tallet. Uthusene knyttet til landbruk og husene knyttet til sjø og fiske så omtrent like ut langs hele kysten, men når det gjaldt byggeteknikken, særlig for reisverkkonstruksjonene, var det markerte lokale forskjeller (Brekke & Schelderup 2003). Takene var tradisjonelt dekket med torv, eller de hadde bordtak. Ettersom sjøen var en viktig kontaktflate, kom påvirkninger som endret byggeskikken vanligvis først til de kystnære strøk og spredde seg deretter innover i landet. Bygningsstilen til bolighus og handelssteder langs kysten i nord har derfor mange likhetstrekk med byggeskikken langs resten av kysten.

I 1970-årene begynte den største og mest alvorlige endringen i bosettingsmønsteret langs store deler av kysten, med avfolkning og nedleggelse av øyvær. Dette har ført til at mange av sjøhusene: orbuer, brygger og pakkhus hverken er tjenlige for sine opprinnelige formål eller er i bruk. Derimot er deler av denne bygningsmassen svært ettertraktet i den hurtig voksende turistindustrien, noe som fører til omfattende ombygginger og utskifting av originale bygningsdeler. Svært få av denne type bygninger er fredet eller underlagt vern av noe slag. Det er derfor ingen lovpålagte hindre for å bygge dem om og eller fjerne opprinnelige deler. Ett av de få fredete sjøhusmiljøene finnes i Skjærvær i Vega.

I løpet av de siste ti-årene har kystkulturen fått større oppmerksomhet. Et eksempel på det er Norges Forskningsråds (NFRs) program for forskning på kystkultur. UNESCO har gitt Vegaøyen Verdensarvstatus, og det arbeides med at også Lofoten skal oppføres på denne eksklusive listen. Forvaltningen har opplevd en økende pågang fra eiere og forvaltere av denne bygningsmassen som ønsker rådgiving om vedlikehold, restaurering, materialbruk og farger. Kunnskapsbehovet er stort, men mulighetene til å finne intakte bygninger som kilde til kunnskap svinner raskt.

1. 2 Vegaøyen

Vegaøyen ble i 2004 skrevet inn på listen over Verdenskulturminner med følgende begrunnelse: "The Vega archipelago reflects the way generations of fishermen/farmers have, over the past 1500 years, maintained a sustainable living in an inhospitable seascape near the Arctic Circle, based on the now unique practice of eider down harvesting, and it also celebrates the contribution made by women to the eider down process" (UNESCO WHS, Vegaøyen). Å bli utpekt som verdensarvområde fører ikke til at området blir underlagt nye forvaltningsregler, men at man gjennom forvaltningen unngår en utvikling som ødelegger verdiene som kvalifiserer til verdensarvstatus¹ (www.verdensarvvega.no/Tiltaksplan).

Bygningene på Vegaøyen er som bygningene langs kysten forøvrig hva angår plassering, stil og fargebruk. Fiskerbondens behov for bygninger med tilknytning til fisket og til gårdsdriften avspeiles i bygningstypene som finnes på øyene. Nesten alle bygninger knyttet til gårdsdrift og fiske er røde, eller røde med hvite detaljer. Bølgeblikk eller glassfiberplater brukt som beskyttelse for panel og vinduer er malt røde eller hvite som underliggende bygningselementer. Bolighusene innenfor verdensarvområdet har forskjellige farger, men det er flest hvite.

Ingen bygninger på Vegaøyen er vurdert til å være eldre enn ca 200-250 år (UNESCO; Advisory Body Evaluation). Dette skyldes de harde værforholdene, ombygging, flytting og ny bruk av bygninger ettersom behovet endret seg i forhold til fisket. Cirka 200 bygninger innenfor verdenskulturminnet er bygget før 1900². Blant disse 200 bygningene finner en bolighus og alle typer uthus knyttet til jordbruk og fiske; kort sagt alle typer bygninger som er typiske for kysten (www.verdensarvvega.no/Tiltaksplan). De fleste stående bygningene innenfor verdensarvområdet er vurdert til å være bygget fra siste del av 1800-tallet til ut i 1950-årene.

Det har vært bosetting på 56 av øyene. Antallet bygninger har variert fra øy til øy. Mange av husene ble brukt i perioder; under fiskeriene eller under dunsankinga. Det lokale bygningsmaterialet var enten drivtømmer, eller tømmer fra fastlandet. E-husene, de små bygde strukturene for ærfuglene, er de mest typiske bygningene for Vega. Disse er laget av stein, drivtømmer, rester av bygningsmaterialer og gjenbruksmaterialer fra bygninger og båter. De er viktige både for kulturlandskapet og som en del av den bygde kulturarven³.

1. 3 Mål for prosjektet

Prosjektet hadde som mål å bringe fram ny kunnskap om bygninger som er bevart på verdenskulturminnet Vegaøyen og å utarbeide konkrete retningslinjer for overflatebehandling og fargevalg på bygninger innenfor verdensarvområdet.

Prosjektet skulle gjennom undersøkelser in situ samle kunnskap om overflatebehandling av bygninger gjennom tidene på Vegaøyen. Både farger, fargesetting, materialbruk og påføringsmetoder i det definerte området skulle undersøkes. Av særlig interesse var det å undersøke i hvilken grad tranmaling har vært brukt.

¹ Norge som nasjonalstat forplikter seg gjennom nominasjonen til å ivareta de verdier som førte til at området ble utpekt som kandidat til Verdensarvlisten

² SEFRAK-registeret inneholder oversikt over alle bygninger og bygningsrester i verdensarvområdet, eldre enn 1900.

³ Ifølge tiltaksplanen hadde Vegaøyen på 1800-tallet 17 steder hvor det ble tilrettelagt for dunsanking, nå er kun seks av stedene vedlikeholdt og ivaretatt.

1. 4 Gjennomføring

Følgende undersøkelsesmetoder ble benyttet i prosjektet:

- Litteratursøk og gjennomgang av relevant arkivmateriale og gamle fotografier knyttet til Vega.
- Litteratursøk og gjennomgang av relevant materiale for å skaffe til veie kunnskap om tranmaling⁴
- Lokale tradisjonsbærere ble intervjuet om bygningshistorie, materialbruk og overflatebehandling
- Undersøkelse av bygningenes eksteriør med utgangspunkt i NIKUs metode for undersøkelse og dokumentasjon av bygningers overflatelag (Solberg 2001).
- Undersøkelse av interiøret i en bygning ifølge NIKUs metode for undersøkelse og dokumentasjon av bygningers overflatelag (Solberg 2001).
- Et utvalg materialprøver ble analysert kjemisk og i mikroskop

Muddvær, september 2006

⁴ Dette er i hovedsak gjort ved bruk av egenforskningstimer og timer dekket av NIKUs strategiske instituttprogrammer

1. 5 Rapportering

Denne hovedrapporten er en del av rapporteringen etter undersøkelsene. I denne rapporten er bakgrunnen for prosjektet, gjennomføring og de oppsummerte resultatene presentert.

I tillegg til denne hovedrapporten er det en rapport for hver øy hvor det er undersøkt bygninger, samt en rapport knyttet til undersøkelsene av bygningen Nybakken på Tåvær.

I rapportene for hver øy er den enkelte bygning presentert i et fast skjema. Skjemaet inneholder informasjon om bygningens plassering, utforming, fargebruk, tilstand og til dels datering. Det er gitt anbefalinger for videre fargebruk for den enkelte bygning.

Bindemiddelbruk og bruk av røde farger for enkeltbygningr hvor NCS -fargekode ikke er oppgitt, er diskutert i hovedrapporten.

1. 5. 1 Rapporter etter undersøkelsene; oversikt

Oversikten nedenfor viser rapportene:

Rapportnummer	Rapport tittel	Innhold
NIKU Oppdragsrapport nr. 68/2009	Kystens øysamfunn. Fargeundersøkelser på Vegaøyen. Undersøkelser og registrering av farger og materialbruk på bygninger innenfor verdenskulturminnet. Hovedrapport.	Hovedrapport etter undersøkelsene. Oversikter over undersøkte bygninger.
NIKU Oppdragsrapport nr. 69/2009	Kystens øysamfunn. Fargeundersøkelser på Vegaøyen. Bremstein	Resultater av undersøkelsene presentert hvor hver bygning. Forslag til videre fargebruk.
NIKU Oppdragsrapport nr. 70/2009	Kystens øysamfunn. Fargeundersøkelser på Vegaøyen. Kilvær	
NIKU Oppdragsrapport nr. 71/2009	Kystens øysamfunn. Fargeundersøkelser på Vegaøyen. Lånan	
NIKU Oppdragsrapport nr. 72/2009	Kystens øysamfunn. Fargeundersøkelser på Vegaøyen. Muddvær	
NIKU Oppdragsrapport nr. 73/2009	Kystens øysamfunn. Fargeundersøkelser på Vegaøyen. Tåvær	
NIKU Oppdragsrapport nr. 74/2009	Kystens øysamfunn. Fargeundersøkelser på Vegaøyen. Skjærvær	
NIKU Oppdragsrapport nr. 75/2009	Kystens øysamfunn. Fargeundersøkelser på Vegaøyen. Delrapport Vega	
NIKU Oppdragsrapport nr. 47/2009	B 395 Verdenskulturminnet Vegaøyen. Tåvær. Bygnings- og fargearkeologiske undersøkelser av Øverstua /Nybakken	Resultater av undersøkelsene med forslag til tiltak
NIKU Konserveringsavdelingen 34/2008	Vegaøyen, Skjærvær. Resultater etter fargeundersøkelse Anbefalte farger ved oppmaling. Foreløpig rapport	Resultater av undersøkelsene med forslag til tiltak

Det er dessuten publisert tre artikler basert på undersøkelsene:

- Brønne, J. & Solberg, K. 2006. Verdenskulturminnet Vegaøyen. I: Egenberg. I.M., Skar. B. & Swensen, G. 2006. Kultur- Minner og Miljøer. NIKU Tema 18. s: 92-106
- Olstad, T.M. 2009. The Red Coast of North Norway. I: Architectural Paint Research in Building Conservation. Third International Conference 2008. Publiseres i 2009.

- Olstad, T. M. 2009. *Regn og røde vegger*. I: Red. Einar Engen. Norsk kulturminnefond – de første fem årene. Røros.

Disse artiklene er brukt som kilder for prosjektrapporten.

1. 6 Begreper og betegnelser brukt i prosjektet

Betegnelsene på de bygningstypene vi har arbeidet med er ikke entydige, de varierer fra sted til sted, men de kalles gjerne *brygge*, *bu*, *naust*, *pakkhus*, *rorbu*, *sjøbod*, *sjøhus*, *sjå* eller *uthus*. Etnologen Karl Ragnar Gjertsen sier at betegnelsen *brygge* helst knyttes til de store sjøbodene som kjøpmennene i byene benyttet til lager- og forretningsvirksomhet, og bruker *sjøbod* om de mindre bygningene som kystbefolkningene brukte til ilandføring av fisk og oppbevaring av redskap. Han sier også at fra Nordmøre og nordover brukes ordet *brygge* om et hus i sjøkanten, helt synonymt med *sjøbod* (Gjertsen 1996:94).

Flere av bygningene som NIKU har undersøkt er SEFRAK-registrerte, og vi har da benyttet betegnelsene som bygningene var omtalt som i registeret. I Riksantikvarens brev om fredning av Skjervær var bygningene listet opp med funksjonsbetegnelser som ble brukt også i NIKUs undersøkelsesarbeid⁵. Det forekom imidlertid at det var usikkert hvilken bruk en bygning hadde og hva den skulle betegnes som. I de fleste tilfellene var ikke eierne til stede ved undersøkelsene og kunne fortelle oss om bruken og hva de omtalte den som. Dertil kommer at flere av bygningene har skiftet funksjon i løpet av årene, for eksempel ved at sjøboder hvor det opprinnelig foregikk mottak og lagring av fisk, er gått over til å bli ferieboliger, eller at et naust er blitt garasje eller verksted.

Begrepsbruken i NIKUs dokumentasjon er ikke helt konsekvent. *Sjøbod*, *sjøbu*, *sjøhus* er brukt som betegnelse på bygninger som kan ha hatt samme funksjon. Det er også en viss overlapp mellom disse tre betegnelse og *brygge*. *Brygge* kan i NIKUs rapporter betegne både en stor *brygge*, hvis bruk har vært mer som et pakkhus, og små *brygger* hvis bruk har vært som beskrevet av Gjertsen. *Naust* er brukt mer entydig; for å betegne en bygning hvis hovedfunksjon er oppbevaring av båter. *Rorbu* er brukt for å betegne en bygning hvor fiskere har overnattet.

Begrepet sekundærbygninger er i rapporten brukt som et samlebegrep om bygninger knyttet til landbruk og fiske som ikke er bolighus.

1. 6. 1 Beskrivelser og betegnelser brukt i skjemaene i delrapportene

Beskrivelser og betegnelser som er brukt i skjemaene er ikke samkjørt. Det betyr for eksempel at samme type panel er beskrevet på flere måter. Glattkant bord uten profil som er satt inn til hverandre kan være betegnet som: låvepanel, glattkantpanel, eller som glattkant bord satt inn til hverandre. Bordene er i noen tilfeller beskrevet i forhold til om de er høvlet eller ikke. I de fleste tilfellene er panelbordene så værslitte at det ikke er mulig å se om de opprinnelige har vært høvlet eller ikke.

Begrepet grunder er brukt for å betegne vindusrammer; den delen av vinduet som holder glasset og som regel kan åpnes. Ofte erstatter begrepet smyg begrepet karm.

De upresise begrepene gammel, eldre, ny og nyere er brukt ved utfylling av skjemaene i felt. De beskriver at det omtalte elementet er gammelt, eldre eller nyere i forhold til noe annet på bygningen. Gammel og eldre er ofte brukt der vi mistenker at dette kan være opprinnelige elementer, men hvor vi ikke har sikre holdepunkter for dette.

⁵ RA's ref. 94/177 B-395 AaB

Farge og glans

Når det gjelder farger er rødt beskrevet som rødt eller engelskrødt, eller mørk engelskrød. Rød og engelskrød er ofte i realiteten den samme fargen og begge beskriver en tradisjonell rød farge. Mørk engelskrød er en mørkere variant av den samme fargen. Glans i malingen er sjelden beskrevet. De fleste overflatene var mattet ned av vær og vind.

Tilstand

Tilstandsbeskrivelsene i skjemaene for hver enkelt bygning er meget summariske. De gir en indikasjon på vedlikeholdstilstanden, men sier sjelden noe om bevaringstilstanden. Bevaringstilstanden er beskrevet gjennom begrepene gammel, eldre, ny og nyere, se ovenfor.

Under *tilstand* i skjemaene betyr *OK* og *god* det samme: bygningsdelen er i en slik stand at tiltak ikke er nødvendig. Når tilstanden er beskrevet som varierende betyr det at flere elementer i gruppen har behov for vedlikehold. Når det står at bygningselementene bør ettersees og males, betyr det at tiltak bør iverksettes forholdsvis raskt.

Det er variasjon i hvor utfyllende skjemaene er fylt ut på stedet. Dette skyldes en in situ vurdering av hvor viktig vi mente informasjonen fra bygningen var for det samlede resultatet av undersøkelsen. I enkelte tilfeller skyldes variasjonen værforholdene på undersøkelsestidspunktet, eller endring i tidsplaner for henting med båt.

Periode og fase er brukt i noen av bygningsskjemaene for å betegne et antall år bygningene står med samme farger før det skjer en oppmaling eller endring.

NCS-fargekoder, Skjærvær

Mange av bygningene på Skjærvær ble malt med den samme engelskrøde eller okergule komposisjonsmalingen etter fredningen i 1995. NCS-fargekodene for den røde og gule malingen varierer noe. Dette skyldes variasjon i underlag og slitasje.

Skjærvær. Bygning 16. Sau- og grisehus.
Bygningen står med den røde komposisjonsmalingen som ble påført mange av bygningene på Skjærvær etter fredningen i 1995.

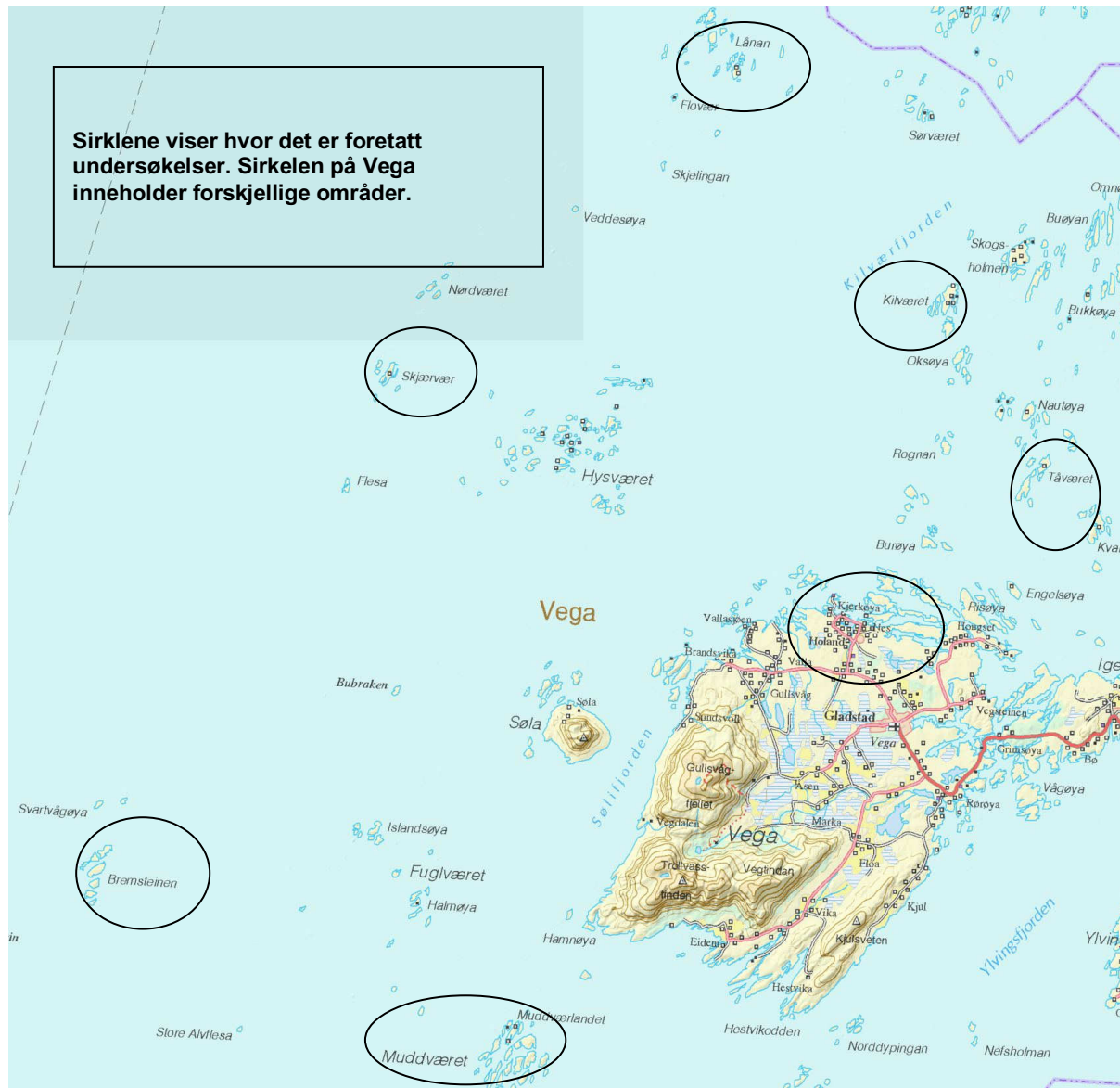

Skjærvær. Bygning 8. Bakstehus.
Bygningen står med den okergule komposisjonsmalingen som ble påført mange av bygningene på Skjærvær etter fredningen i 1995

2 Bygninger som er undersøkt

2.1 Øyer hvor er det foretatt undersøkelser

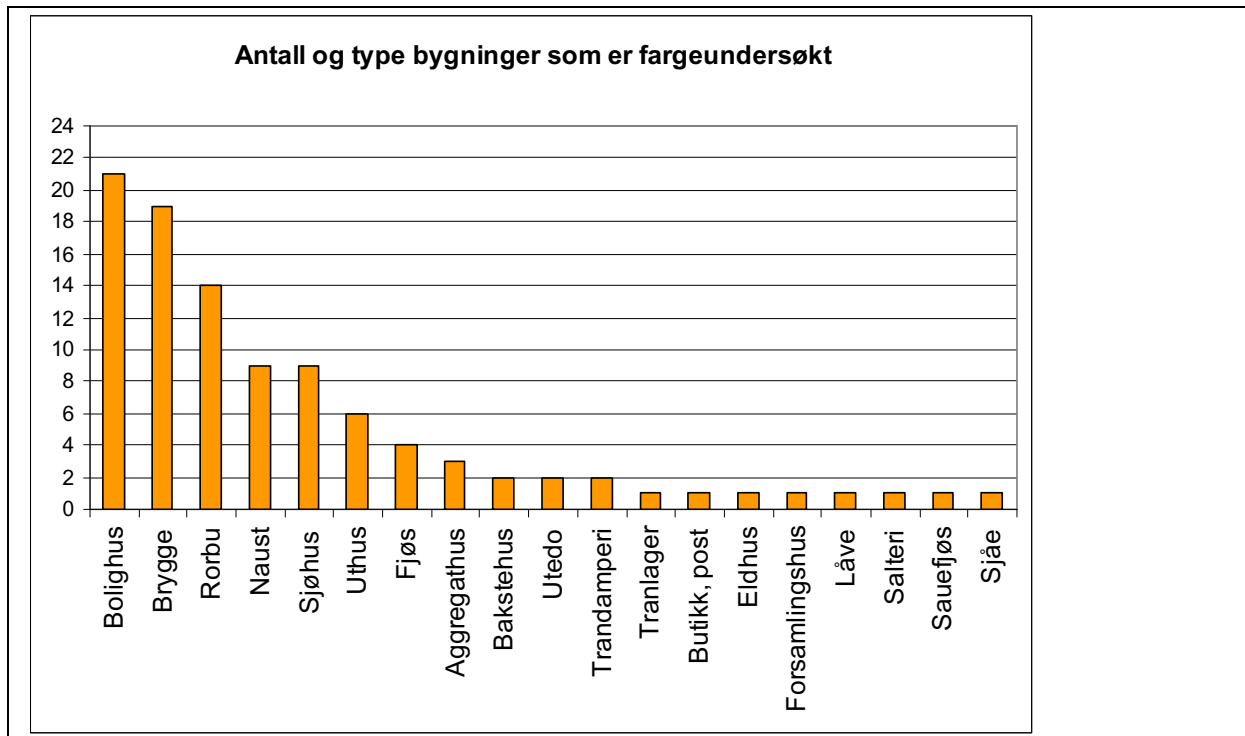
Det er undersøkt bygninger på Skjærvær, Muddvær, Tåvær, Lånan, Kilvær, Bremstein og på Vega.

Kartet viser Vegaøyane og hvor det er foretatt undersøkelser i perioden 2004-2006. (Kart Troels Petersen, NIKU)

2. 2 Hvilke typer bygninger er undersøkt

NIKU har undersøkt eksteriøret på 96⁶ bygninger og interiøret i en; Øversundstua (Nybakken) på Tåvær. Vi har undersøkt bygninger på 7 øyer og 11 områder, fire av disse på øya Vega.

2. 3 Utvalg av bygninger til undersøkelse

Det første utvalget av bygninger for prosjektet "Kystens øysamfunn. Fargeundersøkelser på Vegaøyen", ble gjort i samråd med daværende avdelingsleder Lisen Roll hos Riksantikvaren. Riksantikvaren mente vi burde prioritere undersøkelsesarbeider på Vega, Lånan, Tåvær, Skjervær, Muddvær og Bremstein. Vi har tatt hensyn til Riksantikvarens føringer i prosjektet.

NIKU har sett det som viktig å danne et totalt bilde av materialbruk, farger og fargesetting i det aktuelle området, samtidig som hovedfargen på bygninger knyttet til sjøen og fisket har vært prioritert.

2. 3. 1 Anvendte kriterier for valg av bygninger

- Undersøke flest mulig hus på hver enkelt øy. Dette kunne gi en pekepinn om eventuelle lokale tradisjoner. En praktisk årsak var at transport og logistikk ved feltarbeider i kyststrøkene var kostbar og tidkrevende.
- Bygninger knyttet til sjøen ble prioritert, men innenfor denne gruppen ønsket man størst mulig typologisk spredning
- Et utvalg bygninger knyttet til handel og jordbruk som referanse til bygningene knyttet til sjøen og fisket
- Aldersvariasjon på utvalget av bygninger. Høy alder ga prioritet.

⁶ Digrammet er laget for 99 bygninger. 3 bygninger er i ettertid av forskjellige grunner vraket.

- Bygninger med opprinnelig værhud eller kledning før cirka 1965 ble prioritert
- Bygninger oppført eller svært endret cirka 1965 eller senere, ble ikke inkludert i denne undersøkelsen. Omkring 1965 kom det materialer på markedet som forholdsvis raskt totalt endret materialbruk og teknikk for overflatebehandling av bygninger i hele Norge.

2. 3. 2 Hvilke bygninger er undersøkt

Tabell over undersøkte bygninger.

	Sted	Oversikt bygninger. NIKU betegnelser
1	MUDDVÆR	NIKU: Bygning 1, Fjøs Nord
2		NIKU: Bygning 2, Gult hus
3		NIKU: Bygning 4, Grønt hus
4		NIKU: Bygning 6, Aggregathus
5		NIKU: Bygning 7, Rødt hus
		NIKU: Bygning 8. Bygningen er påbegynt undersøkt. Ikke rapportert.
6		NIKU: Bygning 11 Gammel sjøbod nord, Salteri
7		NIKU: Bygning 12 Funkis sjøbod
8		NIKU: Bygning 13. Brygge med fisk
9		NIKU: Bygning 14 Naust
10		NIKU: Bygning 15 Naust
11		NIKU: Bygning 22, Brygge
12		NIKU: Bygning 23, Gult hus sør på øya
13		NIKU: Bygning 26 Sjøhus/Rorbu "Vestøya"
14		NIKU: Bygning 27 Rorbu
	TÅVÆR	NIKU: Hovedhus ved butikk
15		NIKU: Butikk
16		NIKU: Uthus til hovedhus
17		NIKU: Bakstehus
18		NIKU: Aggregathus
19		NIKU: Fjøs. Vest for butikk og postbygning. Bygningen er kun beskrevet. Det er ikke gjort undersøkelser.
20		NIKU: Utedo
21		NIKU: Storbrygga
22		NIKU: Villa Nybakken
23		NIKU: Feriehus 1917
24	LÅNAN	NIKU: Bygning B. Rød brygge lengst nord på Lånan
25		NIKU: Bygning I. Rød brygge/sjøbu nordøst på øya. Skilt med "Etablererverksted"
26		NIKU: Bygning J. Stort hvitt to-etasjes hus
27		NIKU: Bygning M Gammelstuggu, Nordgarden
28		NIKU: Bygning N
29		NIKU: Bygning Q
30		NIKU: Bygning S
31		NIKU: Bygning U. Martins brygge
32		NIKU: Bygning Y
33		NIKU: Bygning Z

	Sted	Oversikt bygninger. NIKU betegnelser
34	VEGA, NES	NIKU: Nes. Bygning 1
35		NIKU: Nes. Bygning 2
36		NIKU: Nes. Bygning 3. E-huset.
37		NIKU: Nes. Bygning 4. Toppenbue
38		NIKU: Nes. Bygning 5
39		NIKU: Nes. Bygning 6b
40		NIKU: Nes. Bygning 7. Pederbue
41		NIKU: Nes. Bygning 8
42		NIKU: Nes. Bygning 9
43		NIKU: Nes. Bygning 10. Naust
44		NIKU: Nes. Bygning 11. Naust
45		NIKU: Nes. Bygning 13. Naust tilhørende Haugsjø. Bygningen er kun beskrevet. Ikke undersøkt.
46		NIKU: Nes. Bygning 14. Sjøbu tilhørende Haugsjø. Bygningen er kun beskrevet. Ikke undersøkt.
47		NIKU: Nes. Bygning 15. Sjøbod tilhørende Haugsjø
48	VEGA, NES, øya	NIKU: Hvitt våningshus med uthus på øya
49		NIKU: Rødt bolighus på øya
50	VEGA, HEIAN	NIKU: Heian. Bortistua
51		NIKU: Heian. Våningshus 1865-1875
52	VEGA, VEGSTEIN	NIKU: Brygge på museet. Bygningen er ikke beskrevet. Det er kun tatt ut malingprøver.
53	VEGA, KIRKØY, Naustrekke	NIKU: Brygge 5
54		NIKU: Brygge nr. 6
55		NIKU: Brygge nr. 8
56		NIKU: Brygge nr. 9
57		NIKU: Naust nr. 11
58		NIKU: Naust nr. 12
59	VEGA, KIRKØY, v/ Butikken	NIKU: Brygge nr. 1 v/ butikken
60		NIKU: Brygge 2 v/butikken
61		NIKU: Brygge 3 v/butikken. Halmøy-brygga
62		NIKU: Brygge 5 v/butikken
63		NIKU: Tørrfiskmuseum, tørrfisklager v/butikken
64	BREMSTEIN	NIKU: Bygning 1
65		NIKU: Bygning 2, tranlager
66		NIKU: Bygning 3, trandamperi
67		NIKU: Bygning 4, Rorbu
68		NIKU: Bygning 5, Rorbu
69		NIKU: Bygning 6, Rorbu
70		NIKU: Bygning 7, Kvænbua
71		NIKU: Bygning 8, Rorbu, moloen vest

	Sted	Oversikt bygninger. NIKU betegnelser
72	SKJÆRVÆR	NIKU; Bygning 1. Edv. Mathisens hus
73		NIKU: Rorbu 2, syddel
74		NIKU; Bygning 2, Norddel, Tiniusbua
75		NIKU. Bygning 3. Utedo
76		NIKU: Bygning 4. Storbrygga
77		NIKU: Bygning 5. Trandamperi
78		NIKU: Bygning 8. Bakstehus
79		NIKU: Bygning 9. Sjåe
80		NIKU: Bygning 10. Rorbu
81		NIKU: Bygning 12. Fjøs
82		NIKU: Bygning 13. Sauefjøs
83		NIKU: Bygning 14. Rorbu
84		NIKU: Bygning 15. Aggregathus
85		NIKU: Bygning 16. Sau og grisehus
86		NIKU. Bygning 18. Fiskerhus/Blått hus
87		NIKU. Bygning 19. Kårhus, Antonstua
88		NIKU. Bygning 21. Rorbu
89		NIKU. Bygning 22. Naust
90		NIKU. Bygning 23. Johan Hansens hus
91		NIKU. Bygning 28. Oljebod
92		NIKU. Bygning 29. Forsamlingshus
93	KILVÆR	NIKU: Bygning 1, Rødt hus første del av 1800
94		NIKU: Bygning 2, Harrys brygge
95		NIKU: Bygning 3, Harrys Eldhus
96		NIKU: Bygning 4, Oker hus

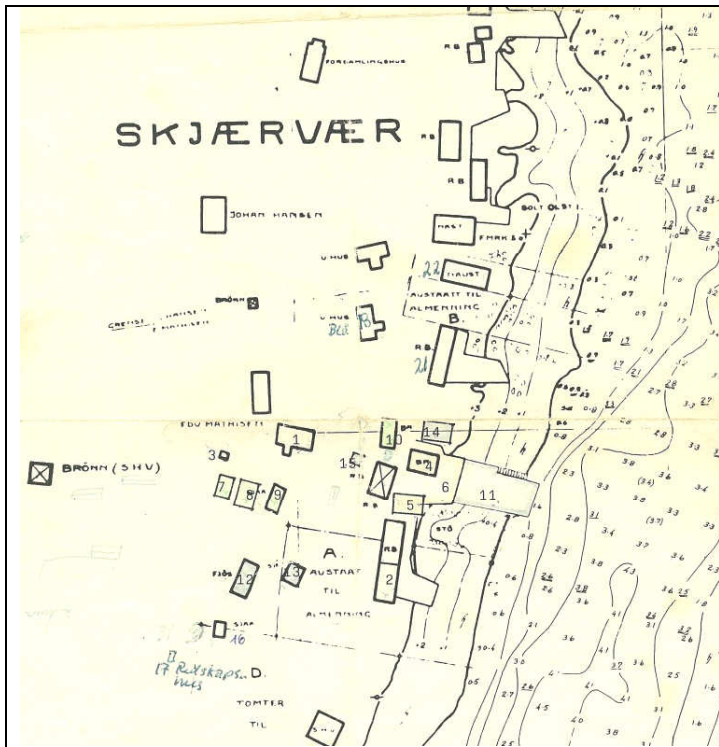
Se vedlegg 1. Oversikt over undersøkte bygninger for mer informasjon om bygningene.

2. 4 Kartfesting, identifisering og datering av bygningene

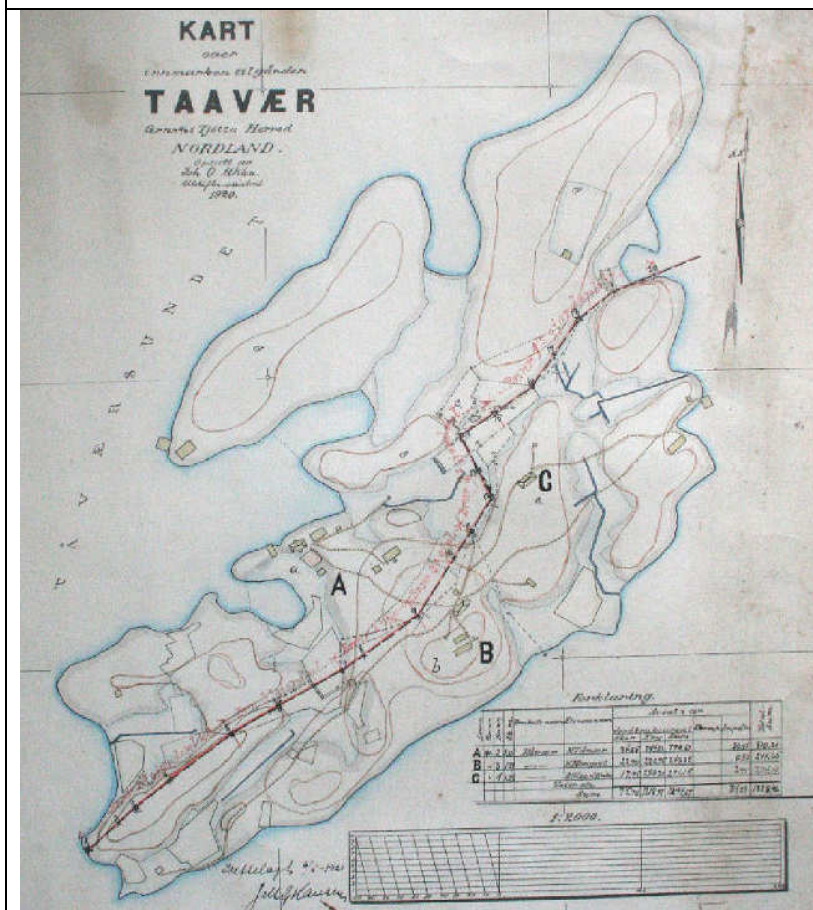
2. 4. 1 Kartmateriale. Kartfesting ved bruk av GPS

Kartmaterialet for verdenskulturminnet var dårlig da NIKU gjorde undersøkelsene i 2004-2006. For de fleste øyene fantes det ikke kart i en slik målestokk at bygninger kunne plasseres nøyaktig inn på kartet. De bygningene som var innplassert var dessuten skjematisk inntegnet, og ikke korrekt plassert. For Skjærvær fantes det et kart som ble tegnet i forbindelse med behandlingen av fredningssaken i 1990-årene, men det viste seg ved bruk at kartet var feil og at flere av bygningene hadde feil betegnelse⁷.

⁷ Fiskeværet ble fredet i 1995. Formålet med fredningen er å bevare et kulturhistorisk og arkitektonisk verdifullt bygningsanlegg knyttet til kystkultur, egg- og dunsanking og fiske. Fredningen omfatter 29 bygninger som Nordland Fylkeskommune har laget en fullstendigtilstandsanalyse for. (www.verdensarvvega.no/Tiltaksplan).

Utsnitt av kart fra 1990-årene over Skjærvær.

Kart over Tåvær.

I hovedbygningen på Tåvær, våningshuset ved (NIKUbetegnelse: Hovedhus ved butikk. Område A på kartet) fant vi et meget nøyaktig håndtegnet kart fra 1920 som gir et godt bilde av bebyggelsen på øya. Kartet var til stor hjelp da bygningene som sto igjen på Tåvær skulle identifiseres.

For de øvrige stedene hvor vi har jobbet, har vi plassert bygningene i forhold til hverandre og til sjøen på skissede oversikter. NIKU har gitt hvert hus et nummer og en NIKU-betegnelse i tillegg til de få lokale navnene vi har fått oppgitt. De enkelte bygningene er gitt en GPS-referanse for gjenfinning.

Undersøkte bygninger er med få unntak plassert i kartkoordinater ved hjelp av GPS. Referansepunktet er sydvestre hjørne av bygningen. I rapporten finnes det for noen av bygningene to GPS-baserte stedfestinger; dette er GPS fra SEFRAK-registreringen og GPS fra NIKUs arbeid. Det fremgår av skjemaet hva som er hva. Se også: Vedlegg 1 Oversikt over undersøkte bygninger.

2. 4. 2 Identifikasjon av bygningene

Det viste seg at det ofte var svært vanskelig å identifisere bygningene på de enkelte øyene. På enkelte øyer var mange hus registrert i SEFRAK, i andre bare et fåtall. SEFRAK - registreringene er imidlertid ofte så generelle, at det er vanskelig å avgjøre hvilke hus som er beskrevet⁸. I tillegg viste det seg at kartkoordinatene som var oppgitt i SEFRAK ikke stemte med de koordinatene vi fikk frem ved GPS-avlesningene.

Der det var lokale eiere til stede, fikk vi god hjelp til identifikasjon av bygningene og av eierforhold. I en del tilfelle kunne vi også få bedre grunnlag for dateringer av noen av bygningene. Noen få eldre fotografier var til hjelp for å datere og plassere bygningene i forhold til hverandre.

Informasjon om bygningene. Eldre dokumentasjon, beskrivelser og fotografier

Det har vist seg at det bildematerialet som finnes fra Vega og værene trolig er meget begrenset. Det er mulig at det finnes fotografier i privat eie, men NIKU har spurt de aller fleste vi har vært i kontakt med om de har eldre fotografier eller topografiske beskrivelser av Vega og øyene. Det materialet som har fremkommet er meget sparsommelig.

Det lokale museet på Vega hadde fotografier som kunne være til hjelp for prosjektet. Det fantes heller ikke en samlet oversikt over hvor det eventuelt kunne finnes bilder⁹. De eldre fotografiene vi har funnet, er enten de vi har observert i private hjem, eller i den litteraturen som er gjengitt i litteraturlisten. Riksantikvarens arkiv har ikke et billedmateriale som kunne være til hjelp for undersøkelsen.

Det er også viktig å være klar over at det ikke er mulig å klassifisere farger ved hjelp av eldre sort- hvitt fotografier. Hverken den tidlige orto-kromatiske filmen som var i bruk frem til ca. 1905, eller den pankromatiske filmen som var i bruk frem til cirka 1940, er i stand til å skille mellom røde, grønne og blå farger gjengitt i sort- hvitt. Gode sort- hvitt bilder kan naturligvis være til meget god hjelp for å se endringer i bygninger og skarpe bilder kan også i noen tilfelle vise om bygninger er umalt eller malt. Det er imidlertid ofte vanskelig å se på et foto om det er malingsrester på et trehus.

⁸ Som eksempel kan det nevnes at vi var nødt til å måle nøyaktig opp flateinnholdet i tre bygninger på Tåvær, for å avgjøre hvilke bygninger vi sto overfor i forhold til registreringsdokumentet. De tre bygningene er oppført i tre ulike århundre. En i 1793, en i 1874 og den yngste i 1920.

⁹ Av Rita Johansen, Vega, fikk vi oppgitt at en av eierne på Muddvær, (ukjent fornavn)Karlsen, bosatt i Brønnøysund, skal ha en del eldre foto fra Muddvær. NIKU har ikke sett fotosamlingen.

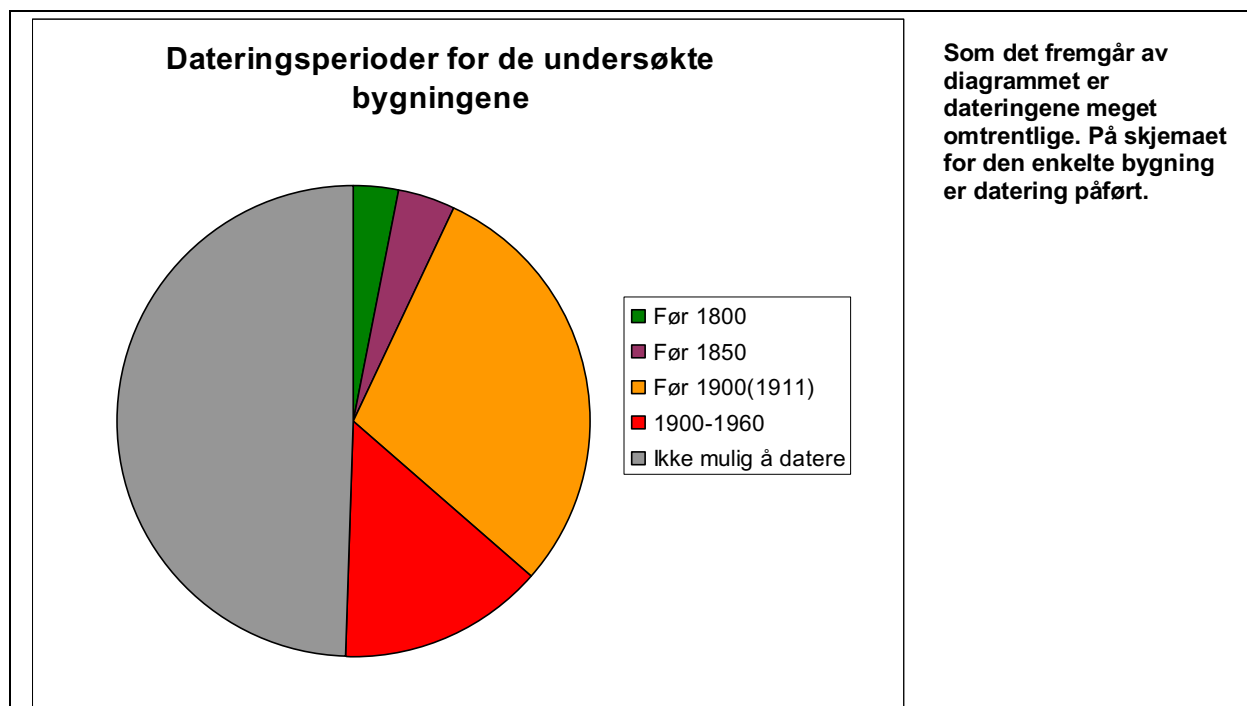
2. 4. 3 Datering

For prosjektet var det vesentlig å kunne datere enkeltbygninger for å få sikre holdepunkter for når man begynte med overflatebehandling på Vegaøyen og for å kunne sikre datere endringer i bygningene. Mange av uthusene og sjøhusene innenfor verdenskulturminnet er vanskelige eller umulige å datere. Dette er trolig tilfelle med et stort antall bygninger langs resten av kysten. De viktigste grunnene til dette er:

- Det finnes lite skriftlig dokumentasjon om bygningene
- Det er lite bevart av tilgjengelig eldre fotomateriale
- Informanter kan bare gi opplysninger om bygningsmassen tilbake til ca. 1920.
- Det er svært mye gjenbruksmaterialer i bygningene, og mange av husene er sammensatt av flere eldre hus.
- De fleste sjø- og uthusene inneholder bygningsdetaljer og konstruktive elementer fra flere tids- og stilperioder.
- Mange av husene er bygget om en eller flere ganger.
- Det er vanskelig å vurdere alder i forhold til slitasje på overflatene
- Endring av bygningstyper knyttet til sjøen og fisket har gått sakte

Bygninger er ofte blitt flyttet mellom værene og Vega, noe som gjør datering og proveniens problematisk. NIKU har ikke hatt anledning til å bruke tid til å undersøke om den enkelte bygningen er flyttet. For datering og proveniens er det også problematisk at mange hus inneholder bygningsdeler bearbeidet av rekved/raktømmer.

Svært få av de bygningene vi har undersøkt har en sikker datering. NIKU har basert dateringen på SEFRAK-datering, muntlig informasjon på stedet, og bygningens stil og materialbruk.

Prosjektets eldste bygning

Den eldste bygningen som er undersøkt i prosjektet er en rorbu/naust på Muddvær (NIKU-betegnelse: Bygning 27 Rorbu). Bygningen er den sydligste av de to bygningene som ligger på østsiden av den øya som ligger vest for hovedøya på Muddvær. Bygningen er ifølge muntlige opplysninger fra blant annet Rita Johansen¹⁰, trolig en av de eldste bygningene og er datert til 1725 -1750.

Bygning 27 Rorbu, Muddvær er den eldste bygningen som er undersøkt.

Panelet er ekstremt værslitt. Det var ikke mulig å finne noe gammel maling. Enten har bygningen stått umalt, eller malingen er fullstendig slitt av. Det er funnet 2 lag rød alkydbasert maling. Det siste laget er malt i 2005

¹⁰ Rita Johansen er daglig leder i Stiftelsen Vegaøyen verdensarv.

3 Fargeundersøkelser. Gjennomføring

3.1 Feltarbeid

Nes på Vega var base for feltarbeidene. Vi ble fraktet til og fra dun- og fiskeværerne med leid skyssbåt. Vi har ikke hatt tilgang til strøm eller mulighet for å gå innendørs under feltarbeidet på øyene utenfor Vega. Når været ikke gjorde det mulig å dra ut, undersøkte vi bygninger på Vega. Alle værene utenfor Vega hvor vi har utført undersøkelser er fraflyttet. Mange av husene brukes fremdeles som feriehus i sommerhalvåret.

Feltarbeidet er utført i perioder på to uker av fire konservatorer i 2004, 2005 og 2006. Cirka 1100 timer ble brukt i felt¹¹. I gjennomsnitt ble det brukt mindre enn 11 timer til undersøkelsen av hvert hus. Dette er generelt alt for kort tid til å kunne kartlegge en bygnings eksteriørfarger, så det var en fordel at de fleste bygningene hadde et enkelt fargeskjema.

Antall timer brukt på hver bygning varierte i forhold til den informasjonen vi kunne hente, hvor komplisert bygningen var, og hvor interessant bygningen ble vurdert til å være. Det ble for eksempel lagt ned flere timer for å undersøke hovedbygningen på gården Heian på Vega, datert til ca 1860 (NIKU:Heian. Våningshus 1865-1875), enn til undersøkelsen av aggregathuset fra 1950-årene på Skjærvær (NIKU:Bygning15. Aggregathus).

Vega. Heian. Våningshus 1865-1875.

Konservatorene undersøker dør, dørromramming og vinduer. Vinduer og panel ble også undersøkt i 2. etasje, der elementene er beskyttet av takutspringet.

På døra ble det funnet 8 lag maling, på døroverstykket 11 lag, på vindusomrammingen 10 lag og på panelet ble det funnet 9 malinglag.

Antall oppmalingslag og fargebruk viser at dette er en bygning hvor eieren har fulgt fargemoten og beskyttet bygningen med jevnlig oppmaling.

¹¹ Timene inkluderer arbeid på bygningene, transport til og fra øyene, tørking og ompakking av materialprøver og renskriving av notater fra felt. Noe ubetalt arbeid kommer i tillegg.

3. 2 Metode for undersøkelse

Ønsket om å undersøke flest mulig bygninger gjorde at vi måtte definere en undersøkellesstandard hvor fargehistorikken på veggene ble prioritert. Veggene har bygningens dominerende farge og vi var interessert i å se hvilken farge som hadde dominert kysten. Andre aktuelle elementer på bygningene ble undersøkt i den grad det var mulig: hjørnekasser, dører, vinduer, gerikter, vindskier og andre detaljer. Det første fargelaget på treverket ble sett på som det viktigste, samtidig som antall lag og videre fargebruk også ble registrert.

Kun i veldig få tilfeller var det mulig å kartlegge fargehistorikken på alle bygningselementene og den innbyrdes fargesammenhengen på bygningselementene over flere perioder.

Undersøkelsene ble gjort på de bygningselementene som hadde flest fargelag, og i tillegg ofte der hvor de eldste fargelagene stod uovermalt. Vegger kunne for eksempel være delvis malt, eller ikke malt så nøye oppunder takskjegget. De eldre fargelagene var av størst interesse for undersøkelsen.

Fargeundersøkelsen ble gjort med NIKUs standardmetode: stratigrafisk(lagvis) avdekking av fargelagene for å lage såkalte fargetrapper¹², samt uttak av malingprøver for eventuell videre vurdering¹³. Det ble tatt ut malingprøver fra nesten alle bygningene, men ikke nødvendigvis fra alle elementene på en bygning. Også når det gjaldt prøvetaking ble veggene prioritert

Malingen er generelt meget værslitt og det var uhyre viktig å velge undersøkelsespunktene på bygningen med omhu; det gjaldt å finne steder som hadde stått beskyttet for vær og vind. Disse områdene var ofte veldig få og veldig små.

¹² Fargetrapp: avdekkinger på malte flater slik at alle malinglagene vises i kronologisk rekkefølge

¹³ Metoden er blant annet av beskrevet av Kristin Solberg (Solberg 2006). Begrunnelsen for å bruke metoden finnes i artikkelen hennes og metoden diskuteres derfor ikke her.

NIKU: Bygning 14 Naust, Muddvær

Det er funnet spor av rød maling mange steder på bygningen, særlig oppunder vindskier og i kvister i treverket. Det er ikke mulig å si noe om bygningen har vært malt en eller flere ganger. Slitasjebildet av malingen tyder på at dette er en tran- eller linoljebasert maling. Det er dessuten funnet spor etter og søl av alkydbasert maling.

Døren er åpnet og rester av maling er bevart der den har vært beskyttet. Innriss i døra samt fargesporene viser at denne døra kan ha vært malt fiskebensmønstret rød og hvit. "Fiskebens-dører" er et 1700-talls-fenomen sør i Norge, men dette er nok ingen 1700-tallsdør. Det er usikkert om dette er gjenbruksmaterialer. Døra er nok likevel blant de eldre av de vi har registrert og kan være fra midten av 1800-tallet.

3. 3 Dokumentasjon

Med noen unntak er alle undersøkte hus fotografert digitalt fra sydvest og nordøst, slik at alle vegger er dokumentert. I tillegg er detaljer av interesse fotografert. Dette kan for eksempel være:

- Detaljer som kan gi hjelp til datering
- Konstruktive detaljer
- Overflateteksturer og farger
- Rester av eldre overflatebehandlinger

Mengden bilder varierer fra bygning til bygning. Fotografiene overleveres Nordland fylkeskommune sammen med rapporten. Et utvalg fotografier er vist på skjemaene for de enkelte bygningene i delrapportene.

Hver undersøkte bygning ble beskrevet på stedet og informasjonen ble ført inn på NIKUs skjema for bygningsbeskrivelse. Denne beskrivelsen er en del av rapporteringen.

De avdekkede fargelagene ble registrert på NIKUs skjema for tolkete stratigrafier av overflatelag, og lagene ble fargekodet i henhold til NCS-systemet.¹⁴ Det ble fylt ut et slikt lagskjema for hvert undersøkt element på bygningen. Denne informasjonen ble senere lagt inn i NIKUs database for fargeundersøkelser (Solberg 2006). Informasjon om materialprøvene ble ført inn i NIKUS register over materialprøver. Materialprøvene og dokumentasjonen fra bygningene er viktig informasjon. Det skjer endringer på bygningene innenfor verdenskulturminnet fra ett år til det neste. To av bygningene vi arbeidet på fikk ny kledning i prosjektperioden og en ble fullstendig rehabilitert.

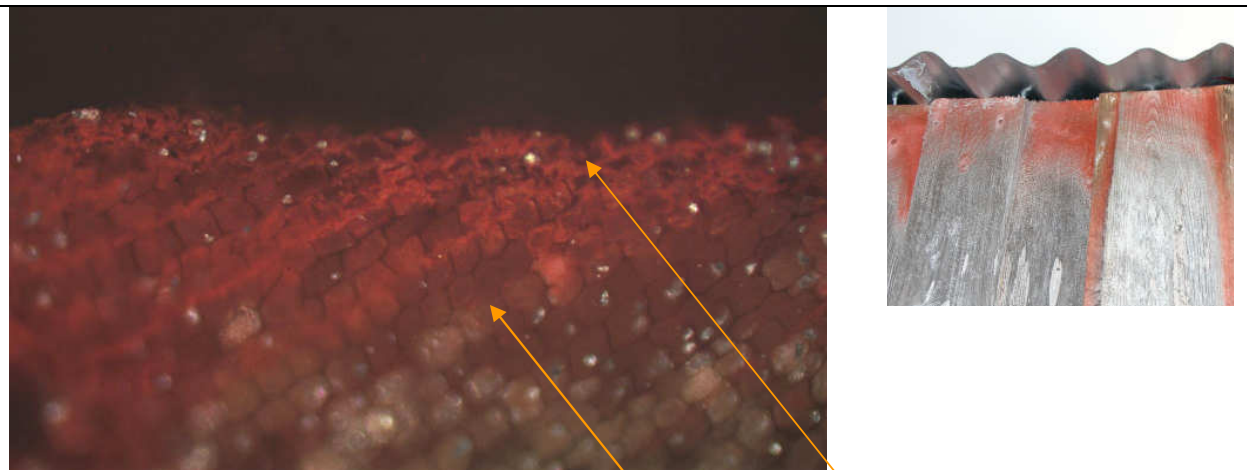
3. 3.1 Oppbevaring av innhentet informasjon

De originale lagskjemaene for funne lag på bygningselementene oppbevares i Riksantikvarens arkiv. Lagskjemaene oppbevares også i NIKUs database. Materialprøvene og informasjonen om disse oppbevares hos NIKU.

3. 4 Undersøkelser i mikroskop og kjemiske analyser

Et utvalg malingprøver ble støpt inn i plastmateriale, slipt og vurdert for bedre å forstå malingkvalitet og lagstruktur. En romsligere økonomisk ramme til behandling av prøver, ville høyst sannsynlig kunne gitt mer kunnskap om pigment og bindemiddelbruk. Se vedlegg 2. Analyseprøver.

I 2006 ble 6 prøver analysert ved Nationalmuseet i København. Dette var fem prøver fra vegger og en prøve av fløyttran fra Myken (Glastrup & Christensen 2006). I 2007 ble 12 malingprøver fra vegger analysert ved samme sted (Glastrup 2007). Vi ønsket å finne ut om tran var brukt som bindemiddel og om noen av de røde pigmentene var Rødsand¹⁵; det røde pigmentet som var brukt på Hemnes prestegård i 1834 (Heltzen 1834).

Malingprøven fra trandamperiet/tranlageret på Bremstein (NIKU: Bygning 2, tranlager) er støpt inn i plastmateriale, slipt og lagt under mikroskopet. Vi ser **trestrukturen** med **rød maling** som er trengt inn i overflaten. Prøven er hentet på veggen oppunder takutspringet, se det lille bildet til høyre. Dette er analysert til å være tranbasert maling.

¹⁴ Natural Color System® Index 2004

¹⁵ Se omtale av pigmentet under 4.1.1 Tranmaling.

4 Resultater av undersøkelsene i prosjektet

4.1 Maling og farge langs kysten

Tradisjonen med å male hus utvendig går tilbake til 1600-tallet i Norge. Så tidlig var det kun de viktigste bygningene som ble malt og de fleste som er funnet malt så tidlig, ligger langs kysten sør i landet. Den tidligste eksteriørmalingen var linoljemaling. Men komposisjonsmaling og tranmaling var i bruk i Norge på 1700-tallet. En beskrivelse av "fogderiet Søndmør" viser at det kan ha vært vanlig med umalte bygninger i alle fall på nordvestkysten på midten av 1700-tallet: "I Øvrig Ere Husene i Fiordene gemeenlig bedre og anseeligere end ved Søde=Kanten, ikkun at de see noget sorte ud, og ligesom de vare besmurte med Tiere; hvilket foraarsages af Solens varme, som i Fiordene falder langt stærkere end ved Havet, og trækker Fedmen ud af Fyrre=Træet, hvorved Husene vel blive noget sorte, men tillige bevarede fra Forraadnelse" (Brænne & Solberg 2006).

Vi vet ikke så mye om farge- og materialtradisjonen på de forskjellige bygningstypene langs kysten i Nord-Norge. Dette fordi de aller fleste fargeundersøkelser i Norge er gjort på utvalgte bolighus eller offentlige bygninger. Små, alminnelige hus og uthus er kun unntaksvis undersøkt. Fargeundersøkelser i kystområder er dessuten stort sett gjort i Sør-Norge. Den mest omfattende fargeundersøkelsen i nord, er den som ble gjort i Sjøgata i Mosjøen da denne ble rehabilitert og restaurert i 1990-årene (Norsted 1997).

Gamle prospekter og beskrivelser fra andre deler av kysten kan tyde på at i enkelte områder begynte man å male sjøhus i første del av 1800-årene. Resten av kysten fulgte etter, og det ser ut til at bruk av maling på sekundærbygninger var vanligere over store deler av Norskekysten i siste halvdel av 1800-årene, også i nord (Brænne & Solberg 2006).

Et nærmest vilkårlig utvalg på åtte av en samling branntakster fra perioden 1846-1872, samlet inn og publisert av Nord-Troms museum, beskriver totalt 100 små og store bygninger; bolighus og uthus knyttet til gårdsdrift og fiske (<http://www.ntm.no/>). Maling er brukt på 27 av disse 100 bygningene. I 10 tilfeller er det brukt tranmaling, tjære er nevnt i ett tilfelle, men for de øvrige 16 er bindemidlet ikke beskrevet. Farge er nevnt i 13 tilfeller. Rød/brunrød¹⁶ som også er beskrevet brukt på tretak, er nevnt åtte ganger, - oker to ganger¹⁷ og gul er nevnt tre ganger. For Vegaøyen har vi ikke kunnet finne denne typen informasjon.

Engelskrød og guloker er de første pigmentene som ble brukt til husmaling. Det var lokale fargebrudd i Norge og pigmenter kunne være biprodukter fra annen industri, som alun- eller jern- og kobberfremstilling. Pigmenter måtte likevel importeres for å dekke etterspørselen. Ifølge toll-listene for Bergen¹⁸ ble det i årene 1755, -56 og 57 i snitt per år, tatt inn 3560 pund¹⁹ Dodenkop (mørk engelsk rød) fra England og 678 pund Dodenkop fra Sverige, - sannsynligvis fra Falun. Noe av dette kan ha blitt videresolgt langs kysten. Utover på 1700-tallet ble flere pigmenter og farger tatt i bruk og på 1800-tallet var det malte huset vanlig, men fortsatt var ikke alle hus malt (Drange, Aanensen & Brænne 2003). Toll-listene fra Bergen i perioden 1818-1821 viser innførsel av en mengde forskjellige pigmenter, men i

¹⁶ Dette er trolig engelskrød.

¹⁷ Oker kan beskrive en gul eller rød farge.

¹⁸ Dette er toll-lister som er transkribert av Lyder Sagen og gitt ut i 1824. Han har gjort et utvalg fra listene for 1650-54, 1755-57 og 1818-1821. Ettersom dette kun er et utvalg kan vi ikke helt stole på listene, men de gir en indikasjon på hvilke pigmenter som var i bruk og som kunne ha vært en handelsvare langs kysten fra Bergen og nordover. Det er viktig å huske at det også var fargebrudd i Norge

¹⁹ Ett pund er i perioden 1683- 1887 0,4984g. Kilde: www.maritimt.net/arkforsk/norskem.htm

denne perioden nevnes ikke Dodenkop spesielt. Enten kom det ikke inn gjennom Bergen, eller det lå inne i samlebetegnelsen "malevarer" som brukes i listene. Oker nevnes kun i 1820. Da ble det innført 2687 pund Okker (oker) og dessuten 9598 pund Brunrødt som trolig er engelskrød. Det tas inn store mengder blyhvitt til Bergen i perioden 1818-1821, gjennomsnittlig per år i disse 4 årene; 29519 pund. Dette er mens det hvite, klassiske huset var høyeste mote; blant annet i Bergen og langs sørlandskysten. Sannsynligvis var de store bygningene langs kysten i vest og nord også hvite tidlig på 1800-tallet. Av de øvrige pigmentene ble det generelt tatt inn mye mindre. Berlinerblått, som var et dyrt pigment og som er funnet brukt i Norge fra 1720, nevnes ikke spesielt i toll-listene før i 1818 og da tas det kun inn 38 pund.

Maling var for mange en investering, og starten på en lang vedlikeholdsprosess. En god overflatebehandling virker som et offersjikt på treoverflaten: Malinglaget slites ned og treverket bevares. Overflatebehandling var god økonomi på sikt, men det var viktig å finne frem til overflatebehandlinger som var så rimelige som mulig, samtidig som de være holdbare i de værharde omgivelsene.

4. 1. 1 Tranmaling

Tranmaling produsert og brukt på Myken. Bildet til venstre viser malingen i bøtta ferdig til bruk. Bildet til høyre viser den nymalte veggen.

Tran har vært et viktig produkt i Norge i hvert fall fra midten av 1700-tallet og en viktig eksportartikkel på 17- og 1800 tallet og frem til begynnelsen av 1900-tallet. Til Bergen innførtes bare fra Sunnmøre i årene 1756, - 57 og 58, henholdsvis 4664, 2286 og 2987 tønner²⁰ med tran. Dette var tran fra lever av torsk, sei og lange. Til utlandet ble det for eksempel i 1818 utført fra Bergen 13 401 tønner tran. For en tønne tran måtte man, ifølge Lyder Sagens tolkning av toll-listene, ut med 26 våger²¹ tørrfisk (Sagen og Foss 1824).²²

²⁰ For flytende varer etter 1683, og for øl, tran, såpe med mer etter 1753, er en fisketønne 115,92liter. Det er usikkert om en tønne er det samme som en fisketønne. Kilde: www.maritimt.net/arkforsk/norskem.htm

²¹ En wog eller våg er i perioden 1683- 1887 17,9424kg. Kilde: www.maritimt.net/arkforsk/norskem.htm

²² Johan Beck Slåtterøys notater er en spennende kilde til dagliglivet på Helgelandskysten i perioden 1850-1914 (Hansen 1995). Han skriver blant annet om produksjon av tran knyttet til Lofotfisket. Dette var tran som ble fylt på tønner og sendt til vårstevnet i Bergen. Ifølge Beck Slåtterøy begynte fiskerne i 1880-årene å selge både levra og rogn i Lofoten og det ble slutt på den organiserte tranproduksjonen blant Lofotfiskerne.

Tran kan være brukt som bindemiddel for maling på Bryggen i Bergen da Bryggen ble bygget opp på ny i tiårene etter brannen i 1702. På Hjortegårdens 1700-talls tømmerfasade mot Vågen, som ble panelt inn tidlig på 1800-tallet, er det påvist fiskeoljer i rødmalingsen (Olstad 2003).

Et utvalg norske og danske leksikon fra siste del av 1800-tallet til midten av 1900-tallet beskriver tran, tranproduksjon og bruksområder for tran over flere sider, men nevner ikke tranmaling. Dette kan bety at tran til bruk i maling ikke var et "industriprodukt", men at produksjonen ble gjort lokalt langs kysten. Bremstein i Vegaøyen har et hus for produksjon av tranolje, slik også fem av de ni stedene som er nevnt i branntakstene fra Nord Troms museum har.

Den tidligste skriftlige kilden for bruk av tran i maling NIKU har funnet, er en beskrivelse fra 1825 om prosjektering av en ny Rauma bru som erstatning for den eksisterende. Brua er nøyaktig beskrevet og det ville gå med 77kg Brunrot, en rødbrun farge som engelskrød, blanda med 209 liter tran (Riksarkivaren 2005). Vi ser at de beregner 2,7 l tran til 1kg pigment. Trolig skal det legges på en grunning med upigmentert tran, slik at det øvre strøket "får feste" og dessuten blir mer pigmentert. En annen tidlig kilde for bruk av tran i maling er en beskrivelse fra 1834 om hvorledes bygningene på Hemnes prestegård er malt med tran og "Rødsand", et lokalt pigment: " Naar man i et grovt Sold, solder disse mindre forvittrede Klumper fra og maler det Soldede paa en Haandqverne, faaer man et rødt farvestof, der lader sig godt blande med Tran og er tjenlig til udvortes Husmaling og om den ej er fuldkommen saa smuk som den engelske Erde, er den dog temmelig varaktig. Paa Hemnes Præstegaard haver jeg malet de fleste Huuse med denne saakalte Rødsand, Hovedbygningen undtagen og den har holdt sig meget længe" (Heltzen 1834).

"Haandbog i Malerkunsten" som ble gitt ut i 1865, har en oppskrift for hvorledes bjerkeaske kan brukes som tørremiddel for tranmaling (Anonym 1865:9). Nøyaktig same oppskrift finnes i "Landmandens Rådgiver" som ble utgitt i 1890. Tranmaling var fortsatt så aktuell å bruke at en oppskrift fra en eldre bok ble gjengitt i en nyere. Man ser ofte ved gjennomgåelse av eldre malehåndbøker at oppskrifter gjentas i de nyere bøkene²³.

Tranmalingens nyere historie langs kysten er tatt vare på gjennom informanter som er blitt intervjuet fra 1990-tallet og fremover. Dette er informanter bosatt langs kysten fra Trøndelag og nordover og som husker bruk av tran til mange formål, blant annet til maling. Museumhåndverker K. Sørensen og faglærer J. Hamlandsø intervjuet i 2003 blant andre malermester H. P. Finnestrand fra Kolvereid. Han var født i 1937, fortalte det han hadde lært av sin far som var født i 1913. Ifølge Finnestrand var det sei-lever som ble brukt til tran inne i fjordene. Leveren ble lagret i tønner, silt og helt over på andre tønner. Alle leverrestene måtte fjernes, ettersom det var disse som kunne gi blåved og råte på kledningen. Ferdiglagret tran ble "dampet" i minst 28 timer. Varmen gjorde at tranen ble skilt fra stearin²⁴ og avfallstoffer, men temperaturen i tranen måtte ikke overstige 84 grader (Sørensen og Hamlandsø 2004). Når tranen var ren og blank ble den avkjølt og helt på tette metalldunker. Tranen kunne godt lagres i flere år, bare dunken var tett. Mange informanter sier at jo eldre tranen var, jo bedre var den som bindemiddel til maling. Når tranen skulle brukes til maling ble det rørt ut en malingpasta av tran og erde²⁵. Pastaen ble tynnet videre for bruk til maling. Informanter fra Lofoten mener at denne pastaen måtte lagres lenge før den ble tynnet videre og brukt til maling. Ferdigblandet maling måtte også stå litt før den ble brukt (Jonassen

²³ Konservatorene på NIKU drar nytte av Jon Brønnes samling av danske, svenske, tyske og norske malehåndbøker fra midten av 1700-tallet og fremover.

²⁴ Ifølge Wikipedia er stearin et trivialnavn for glycerylstearat som er en ester av stearinsyre. Dette er et fast fett som også finnes i talg. Fettet smelter ved 72°C.

²⁵ Erde var vanligvis betegnelsen på rødt rød oker som er et rødt jordpigment som inneholder jern. (Informasjon fra Jon Brønne).

2008). Forskjellige tynnemidler og tilsetninger ble brukt; tran, terpentin, - til og med diesel. Som soppdreper i malingen brukte de blymønje og sinkhvitt²⁶. En kilde beskriver at blant annet harpiks hentet fra miner fra 2.verdenskrig ble brukt som tørremiddel (Sørensen og Hamlandsø 2004).

Tran kunne være "dampet" eller bare "fløytt"/fløyt". Skulle man ha fløyt-tran ble leveren lagt i tønner som var dekket for regn, men så utette at luft kom til og gjerne plassert slik at de fikk varmen fra sola. Den blanke tranen fløt opp, mens leverrestene la seg på bunnen. Fløytt-tran ble også kalt lyse, råtran eller standtran. Fløyt-tran er ofte laget av torskelever eller lever fra brosme. Tran fra leverblandinger av torsk, brosme, eventuelt lyr og sei var også bra. Såkalt steinbrendt tran er presset ut fra leverrestene etter at tranen er skilt fra.

Bjørn Skauge på Myken har i stor grad bidratt til at kunnskap om tranmaling gjennom produksjon og utprøving gjennom samtaler med informanter. Han mener at det var fløytt-tranen, også kalt lyse, som ble brukt til maling. Dette støttes av informantene fra Lofoten (Jonassen 2008).

En av Skauges informanter, J. A. Nilsen (1918-2007), mente at en i Myken holdt brosmeleveren som den beste til malingsformål fordi den var så fet. Den var dessuten billigere enn torskelever. Tran fra leverblandinger av torsk, brosme, eventuelt lyr og sei var også bra. Men tran fra sei-lever alene ble regnet som dårlig til maling fordi den inneholdt stearin. Denne informanten snakker tydeligvis her om "fløyt-tran", tran som ikke er varmebehandlet²⁷. Både Sørensen / Hamlandsø og Skauge samt Lofotmuseet i Å, har malt bygninger med tranmaling basert på informasjon fra lokale informanter.

Tran ble også brukt lengre inn i landet. Oppdal kirkes tårn ble i 1845 mettet med tran og kjønnrøk (Brønne 2008). Tranmaling var ikke mye brukt etter 1950-årene, men så sent som i 1960 ble tranmaling brukt til å male brakker i militærleiren på Madla utenfor Stavanger²⁸.

Tranmaling er funnet brukt på Vegaøyen. **Se kapittel 4.2.4. Tranmaling på Vega.**

4. 1. 2 Komposisjonsmaling/emulsjonsmaling²⁹

Komposisjonsmaling er en malingstype som har vært svært utbredt i store deler av innlandet. Malingstypen er dokumentert brukt fra siste del av 1600-årene. Vi vet ikke om malingen har vært i bruk langs kysten. I enkleste form er dette en maling som består av rugmel, vann og pigment. Malingen ble fremstilt på stedet og det finnes utallige varianter av og oppskrifter til denne malingstypen. Vanlige tilsetninger til rugmel og vannblandingen var: jernvitriol, salt harpiks av furu og gran, samt rå - og kokt linolje (Brønne & Solberg 2006).

NIKU har på Vega ikke funnet malinger som vi mener med noe sikkerhet er komposisjonsmaling, annet enn den som ble påført på bygningene på Skjærvær etter 1995³⁰.

²⁶ Sinkhvitt var et vanlig pigment i Norge fra ca 1860.

²⁷ Når det gjelder informasjonen fra informantene, virker det som de det er mangel på samsvar i bruk av betegnelser. Det ser også ut til å være lokale og personlige meninger om hvilke levertyper som er best egnet til maling.

²⁸ Informasjon fra Thore Jan Lund, Jotun

²⁹ De følgende underkapitlene er hentet fra Brønne & Solberg 2006.

³⁰ I regi av Riksantikvaren ble de fleste bygningene på Skjærvær restaurert i kort etter fredningen i 1995. Til overflatebehandlingen av alle sjøhusene ble det brukt komposisjonsmaling. Malingen som ble benyttet var "Kompolin" fra Gjøco fabrikker. Da NIKU kom til Skjærvær i 2004 for å undersøke bygningene, var malingen i stor grad vasket av fasadene, og det røde pigmentet misfarget omgivelsene. Grunnen kan være at malingen ikke ble korrekt påført. Timelistene viste at det ble malt i slutten av oktober. Vanligvis er dette alt for sent på året å male. Hvis emulsjonsmaling i spannet, eller mens den er nypåført, blir utsatt for frost, ødelegges bindemiddelet, og malingen blir ubrukkelig. Det er også mulig at de nymalte overflatene har blitt utsatt for nedbør før malingen har herdet skikkelig. Det tar gjerne ca. to døgn før malingen er gjennomtør.

4. 1. 3 Linoljemaling

Linolje som bindemiddel i malinger har vært i bruk fra man begynte å male bygninger og fram til midten av 1960-årene da alkydolje gradvis erstattet linolje som bindemiddel³¹. De større husene vi har undersøkt på Vegaøyen, og som kan karakteriseres som hovedbygninger, er malt i mange generasjoner med linoljemalinger. I den siste generasjonens oppmalinger overtar alkydmalingene. Frem til 1950-årene var det mange som lagde linoljemalingen selv. Pigment ble kjøpt lokalt, eller på nærmeste handelssted, og malingen ble rørt ut for hånd.

”Trønderrødt.”

”Trønderrødt” er et merkeprodukt med utspring i en malingfabrikk i Trondheim, som har vært i handelen fra ca. 1925. I perioden ca. 1925 til ca. 1950 ble ”Trønderrødt” kun levert som tørrpigment i papirsekker a 25 kg. Fram til ca. 1960 kom pigmentet fra England. Fra ca. 1960 kom pigmentet fra Kjemisk Verk i Køge i Danmark.³² Dette innebærer at i denne perioden er ”Trønderrødt” betegnelsen på et tørrpigment som kan blandes med linolje, tran eller rugmel til maling. Opplysninger om at ”Trønderrødt” er benyttet, betyr derfor ikke alltid at det er linoljemaling som er benyttet.

Fra 1950 overtok Jotun fabrikk produksjonen av ”Trønderrødt” på lisens, og begynte umiddelbart å levere denne som ferdig linoljebasert maling i spann. Fra første halvdel av 1960- årene ble det tilsatt en andel alkydolje i malingen. Alkydandelen ble gradvis øket, og i løpet av 1960- årene var malingen blitt en ren alkydmaling. Jotun overtok rettighetene til merkenavnet ”Trønderrødt” i 2004 (Brønne & Solberg 2006).

Undersøkelsen viste at trønderrødt har en lang tradisjon på Vegaøyen

Tomspann med ”Trønderrødt”. Funnet i uthuset i bygningen ovenfor, på ”Heiane” på Nes. Bygningen var nymalt i 2004, høyst sannsynlig med Trønderrødt da var en alkydbasert maling.

Alkydoljemaling

De første alkydoljeforsterkede linoljemalingene kom i begynnelsen av 1960- årene. I løpet av 1960- årene var det utviklet en rekke rene alkydbaserte malinger. Fra begynnelsen av 1970-årene har malinger med alkyd som bindemiddel dominert markedet for ikke-vannbaserte

³¹ For mer informasjon om linoljemaling, se Riksantikvarens informasjonsblader: 3.9.3 Utvendig maling: Linoljemaling - sammensetning og egenskaper, 3.9.4 Utvendig maling: Linoljemaling – egenskaper og bruk, 3.9.5 Maling: Produksjon av linolje.

³² Intervju med daglig leder Kåre Rambraut i Reidar Olsen Eiendom, 7.11.2005. JB. Reidar Olsen Eiendom hadde frem til 2004. Rettighetene til navnet ”Trønderrødt”

utendørsmalinger. De fleste av bygningene vi har undersøkt på Vega har alkydbasert maling som siste strøk.

4. 2 Resultater av fargeundersøkelsen på Vegaøyen

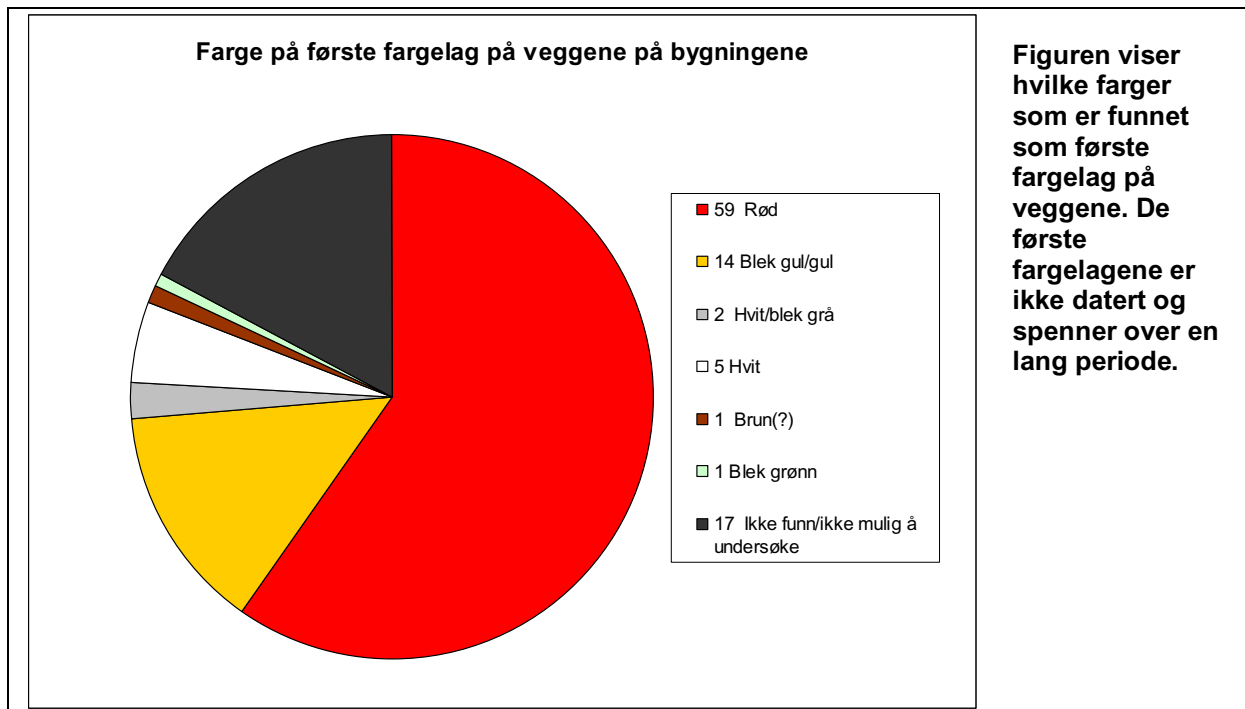
Resultatet av en fargeundersøkelse er i stor grad basert på tolkning av funn på stedet. Kunnskap om fargetradisjon og bygningshistorie er nødvendig for å kunne sette fargebruk og endringer i den enkelte bygning inn i en kulturell og historisk kontekst. Et godt resultat av en fargeundersøkelse forutsetter derfor kunnskap om undersøkelsesmetoden, om fargehistorikk og bygningstradisjoner, om pigment- og bindemiddelbruk gjennom historien, hvorledes et påført malingstrøk påvirker det underliggende malinglaget og dessuten hvorledes farge og bindemiddel endres gjennom aldriingsprosessen. De av oss som har jobbet med fargeundersøkelser gjennom mange år kan fortsatt merke at det er mangler i referansekunnskapen, - særlig i forhold til sjøhus -, når den endelige tolkningen skal gjøres. NIKUs kunnskap var avgjørende for å tolke de funnene som ble gjort, og for forsøksvis å kunne tidfeste farger, materialer og endringer på de undersøkte bygningene på Vegaøyen.

Det ville vært en fordel for resultatet av undersøkelsen om konservatoren kunne vurdert flere av de materialprøvene i mikroskop. Dette for å kunne sammenligne informasjonen mikroskopundersøkelsene med undersøkelsene som ble gjort på stedet. Mulighet for et generelt tettere samarbeid mellom konservator og kjemiker ville også ha vært en fordel. Dette var ikke mulig innenfor rammen av prosjektet og innenfor de prioriteringer som ble gjort ved oppstart. Vurdering av malingsnitt og mer omfattende bruk av kjemiker ville kunne ha fjernet noen av de usikkerhetene som fremkommer i noen av skjemaene for hver enkelt bygning, men ville ikke ha endret undersøkelsens konklusjoner.

De eldste malingene som er funnet på bygninger med tilknytning til fiske eller til gårdsdrift vurderer vi til å være fra sent 1800-tall.

Vi har gjennom undersøkelsene sett at bygningene kan ha stått svært lenge mellom hver gang de har blitt malt. Det innebærer at husene har blitt svært nedslitt mellom hvert malinglag. Det er stort sett funnet to eller tre malinglag. 12 malinglag ble funnet på døra inn til butikken og posthuset fra 1905 på Tåvær. Dette er største antall malinglag også i forhold til alder på bygning eller bygningselement i undersøkelsen.

Når man ser på resultatet av undersøkelsen er det viktig å huske på at maling i et såpass værhardt område har kort levetid. De fargelagene vi har sett og avdekket er generelt ekstremt slitte. Dette betyr at den malingen vi har funnet som første lag på treet, ikke nødvendigvis er den første malingen som ble påført bygningen; - den malingen kan være slitt bort. Vi vet heller ikke om bygningene ble malt med en gang de ble satt opp, eller om de ventet noen år. Treverket og malingen er ofte så slitt at det er vanskelig å si om treet var så slitt da malingen ble påført, eller om det er blitt så slitt etter at malingen er slitt av. Dette betyr at selv om vi vet byggeåret for en bygning, er det ikke sikkert at det første malinglaget kan dateres til samme årstall. Bilder fra perioden 1900 og til 1980-årene viser bygninger som ser umalte ut og bygninger hvor malingen er slitt bort (Wold 1985:122,123,145/46,191 og 236/37).

4. 2. 1 Gule og hvite bygninger

Fjorten av de undersøkte bygningene har gult som eldste farge. Den gule fargen varierer og kan i mange tilfeller være en gul oker.³³ Åtte av de fjorten er bolighus. To av disse er fra perioden 1800-1850, mens de seks andre er fra perioden 1870-1917. Tre av de opprinnelig gule bolighusene er på Skjærvær, hvor det også er et gult fjøs.

Fire av bolighusene og en butikk har opprinnelig vært hvite eller nærmest hvite. To av disse er viktige bygninger med tilknytning til dampskipsbrygga på Tåvær. Det eneste hvite, eller rettere nærmest hvite, huset som ikke er et bolighus, er en stor handelsbrygge på en offentlig kai på Vega.

³³ Bare en gul malingprøve er analysert. Analysen viste jernoksid (gul oker) og høyst sannsynlig tran

Døra inn til butikken på Tåvær. Denne døra var det elementet med flest fargelag innenfor prosjektet.

Hvite bygninger på Tåvær Butikken, til venstre og del av hovedhuset ved butikken til høyre.

Da butikken på Tåvær ble bygget i 1905, ble både butikken og det tilliggende bolighuset malt hvite med grønn staffering. Dette var en moderne fargesetting og viser at samfunnet på Tåvær hadde forbindelser utenfor Vegaøyen. Hus langs sørlandskysten ble malt på samme måte i den samme perioden.

4. 2. 2 Røde bygninger

59 av de undersøkte bygningene, har rød som eldste fargelag på veggen. Den røde fargen ser ut til å være varianter av rød jernoksid, - engelskrød. Fire av de røde husene er bolighus på forskjellige øyer. Disse er datert til: 1770-80, før 1850, 1850-75 og ca 1930³⁴. De røde bolighusene følger tradisjonen fra 1700-tallet. På bygningen som er datert 1850-75 kunne man forventet lyse eller treimiterende farger, mens for bygningen fra ca 1930 er den røde fargen en tidsriktig farge. Bruk av rødfarge for disse bolighusene handler nok likevel mer om tradisjon, pris og tilgjengelighet enn om mote.

Av de 76 undersøkte uthusene knyttet til jordbruket, eller sekundærbygningene knyttet fisket og sjøen, hadde 55 rødt som eldste fargelag. Bortsett fra to, hadde alle de 55 bygningene kun røde malinglag. De aller fleste av disse 55 bygningene hadde bare to eller tre malinglag. Noen hadde kun ett lag maling; en moderne alkydmaling, eller en totalt avslitt tran- eller linoljemaling. Noen få hadde fire eller fem lag med rød maling. Antall lag og type maling som er funnet sier om dateringen av malingen, hvor sjelden det ble malt og hvor fort malingen slites av.

Se informasjon for den enkelte bygning i delrapportene.

³⁴ Se 2.4.3 Datering for hvorledes bygningene er datert

Røde bygninger

Dette bolighuset på Muddvær (NIKU: Bygning 4, Grønt hus) som er datert til før 1850, har opprinnelig vært rødt.

Også dette bolighuset på Lånan (NIKU:Bygning M Gammelstuggu, Nordgarden) som er datert til 1850- 1875, har opprinnelig vært rødt.

De røde bryggene på Vega, Kirkøy har alltid vært røde.

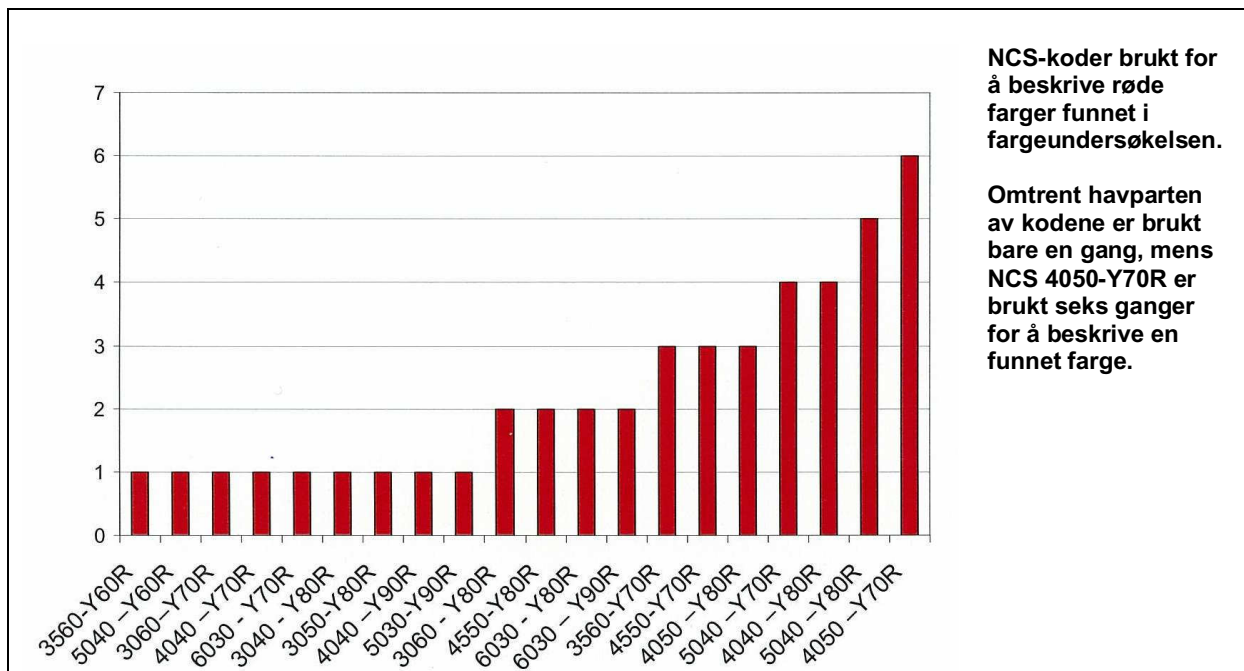
4. 2. 3 Rød farge

NCS-systemets fargereferanser samsvarer sjelden helt med de røde fargene vi fant på veggen. De oppgitte NCS-kodene for hver farge, er ofte den eller de som best beskriver fargen på veggen, uten at det er fullstendig samsvar. NCS -koden er likevel en bedre beskrivelse enn den vi kan gi med ord. I noen tilfeller var det ikke mulig å beskrive de små restene av maling vi fant med NCS-koder.

20 forskjellige NCS-koder er brukt i felt for å beskrive rødfargene som ligger som første fargelag på veggen. Ettersom veldig få av malinglagene kan dateres, må en gå ut i fra at disse 20 NCS-kodene daterer røde farger i en periode som kan være mer enn 100 år. Ni av kodene er brukt en gang, mens bare tre av kodene er brukt mer enn tre ganger. Noen av fargekodene viser blakke, umettede røde farger, og beskriver sannsynligvis de nedslitte fargene og ikke den fargen det ble malt med.

Den "lokale" røde fargen, "rødsand", ble ikke funnet i de 12 analyserte prøvene. Vi antar derfor at de røde fargene vi har funnet, tilsvarer det røde pigmentet den lokale krabboden til enhver tid hadde for salg. Engelskrødt og erde er pigmenter som varierer i farge. Det eller de røde pigmentene som fantes på krabboden, ville derfor variere i forhold til leveransen. De som har malt har valgt rødt, og malt med det røde pigmentet de fikk kjøpt. NIKU mener derfor at den nøyaktige NCS-koden for hver rød ikke er så viktig. Det viktige er å se innenfor hvilket område de anvendte rødfargene ligger. Analysene av de 12 materialprøvene i 2007 som alle er fra forskjellige bygninger, viser i noen tilfeller at pigmentet kommer fra samme kilde; 6 av de røde materialprøvene er parvis like, dvs to og to av bygningene er malt med det samme pigmentet. Det er nærliggende å tenke seg at de har handlet pigment fra samme leveranse på krabboden. Det har ikke vært mulig å finne ut om dette er bygninger som er malt noenlunde samtidig³⁵.

Om fargehistorikken på Vega er typisk for kysten i nord, har rødt vært en dominerende farge i hvert fall til midten av 1900-tallet.

³⁵ Et av "pigmentparene" er pigment funnet på brygga på Vegstein som ble malt opp i 1955-56 og pigment funnet på en av bryggene lengst nord på Lånan (Bygning I, Etablererverksted).

Det er fortsatt mange spørsmål når det gjelder fargebruk på Vegaøyene vi ikke har svar på.

Noen av dem er disse:

- Er det en tradisjon at dørene opprinnelig er røde som veggen, for deretter på et senere tidspunkt å bli malt i en avvikende farge i en periode, og at de deretter i en senere periode males hvite eller røde?
- Var det slik at alt ble malt rødt på "sekundærbygninger"; vegger, vinduer, dører, vindskier etc. og at det å skille ut detaljer i andre farger; for eksempel hvite vinduer er en senere og forholdsvis ny tradisjon?
- Vindskiene på bygningene som ble malt opp på Skjærvær etter fredningen i 1995, ble malt i to farger. Visste de som malte opp at det hadde vært slik?

4. 2. 4 Tranmaling på Vega

	
<p>Bremstein. Bygning 8. Avslitt maling vurdert til å være tranbasert.</p>	<p>Nes. Bygning 9. Rød maling vurdert til å være tranbasert maling (det gulrøde), overmalt med alkydbasert maling</p>
	
<p>Bremstein. Bygning 2. Avslitt tranmaling bevart oppunder taket på trandamperiet på Bremstein.</p>	<p>Vegstein, Vega. Avslitt tranmaling. Den slitte veggen er sist malt 1955-56.</p>
	
<p>Muddvær. Værslitt panel på bygning 14 med rester av rød maling. Fordi den røde malingen nærmest sitter inne i treverket har NIKU vurdert malingen til å være tranbasert.</p>	<p>Vegstein, Vega. Avslitt tranmaling. Detalj av den slitte veggen på brygga over</p>

Av de 12 analyserte materialprøvene i 2007 har ni høyst sannsynlig tran som bindemiddel, mens en har linolje tilsatt tran (Glastrup 2007).³⁶ Se vedlegg 2. Analyseprøver.

Analyse av tilsendte prøver i 2006 viser også bruk av tranbasert maling (Brønne & Solberg 2006:104). De prøvene som ble levert til analyse var valgt fra de bygningene som vi mente

³⁶ De to siste er analysert til å være alkyd, som må skyldes alkyd i toppstrøket.

var malt med tranbasert maling. For oss betydde resultatet at vi med forholdsvis stor sikkerhet kunne stole på våre vurderinger av hvilken malingstype vi så på veggen. NIKU så ikke nymalte flater malt med tranbasert maling, kun slitte tranmalte flater. Det typiske for disse flatene var at resterende maling satt inne i treverket, nærmest som om pigmentet hadde krøpet inn i trestrukturen og gjort selve trestrukturen rød. Den slitte, malte flaten hadde en matt til silkeaktig glans. Ofte var det en markert forskjell i vedheft mellom det laget vi mente var tranbasert og overliggende alkydbaserte malinglag.

Flere av de vi snakket med på Vega fortalte at de kunne huske bruk av tranmaling. Diderik Pedersen på Vega var født i 1916 og vokste opp på Bremstein. Han kunne blant annet fortelle at Bremstein var et fiskemottak hvor det også ble gjort foredling av fiskeprodukter. Blant annet var det et trandamperi på været. All den dampete tranen ble skipet til Trondheim og Bergen. Damptranen var ifølge Pedersen alt for fin til å bli brukt til maling, så den gikk til medisin og matproduksjon. Til maling brukte man fløyt-tran. Ifølge Pedersen ble det på Bremstein bare brukt Trønderrødt³⁷, fordi dette var den eneste malingen som holdt der ute hvor det er så værhardt. Trønderrødt som pigment kan være brukt sammen med tran på Bremstein. NIKUs prøver fra bygning 4 og bygning 2 (trandamperiet) på Bremstein er analysert til inneholde fiskeolje. Disse to bygningene er sikkert malt med tran. Vurdert ut fra utseende og konsistens mener vi at tran er brukt på flere bygninger på øya. En bøtte med størknet maling ble funnet, og analyse av den størknede malingen viser at også denne malingen inneholdt fiskeoljer.

Brødrene Hjalmar og Norvald Karlsen fra Vegstein malte storbrygga på Vegstein med tranmaling i 1955 eller 1956. Brødrene fortalte i 2005 at brygga ble malt med tranmaling fordi det ikke var linolje å få tak i. Det ble brukt råtran og rød erde fra butikken som da hadde flyttet til nabobrygga på Vegstein. Pigmentet ble rørt ut direkte i tranen. Det ble en veldig fin farge. Til tross for at malingen var veldig tynn da den ble påført, dekket den godt med ett strøk og stod blank i flere år. *Se vedlegg 3. Intervjuer med tradisjonsbærere.*

Det ble i 2007 gjort analyser av tre materialprøver fra denne veggen (Glastrup 2007). De tre prøvene ga samme analyseresultat; de inneholdt linolje tilsatt fiskeolje og komponenter fra nåletraharpiks. Harpiksen kan være tilsatt som sikkativ, men det er vanskelig å få funnet av linolje til å stemme med opplysningene fra informantene.

Til tross for usikkerhetene, mener vi ut fra det vi har erfart gjennom undersøkelsen i felt, resultatene av analysene og informasjonen fra de få skriftlige kildene som finnes, at bruk av tranmaling var vanlig langs kysten og på Vega frem til midten av 1900-tallet.

4. 2. 5 Male for å beskytte?

Da man begynte å male bygninger i Norge viste det malte huset at her bodde det en så velstående mann at han kunne ta seg råd til å male huset. Da det, utover på 1700-tallet ble mer vanlig med malte hus, var det ikke lenger malingen, men fargen som viste hvor den velstående bodde. Dette var fordi de forskjellige pigmentene varierte i tilgang og pris.³⁸ Engelskrødt var generelt et billig pigment som beskyttet godt. Langs handelsruta på kysten var dette et pigment som var lett å få tak i til en akseptabel pris. Det betyr at da maling ble vanlig på Vegaøyen, var det røde pigmentet billig og lett å få tak i. Rød maling viste ingen velstand og den viktigste årsaken til å male har nok vært ønsket om å beskytte treet. Treverk var ikke så lett å få tak i og det var derfor viktig å beskytte de mest utsatte

³⁷ Flere andre eiere av sjøhus og uthus har påpekt Trønderrødt som en maling med lang tradisjon, og god kvalitet. Se avsnittet om "Trønderrødt" under 4.1.3 Linoljemaling.

³⁸ For mer informasjon om pigmenter og pris, se Brønne, J. 1998. Dekorasjonsmaling : marmorering, ådring, lasering, patinering, sjablondekor, strukturmaling

bygningselementene. Branntakstene fra Nord-Troms museum viser at de beskyttet tretakene sine med tjære og brunrødt pigment, også på de ellers umalte bygningene.

Da man langs kysten forstod at tran kunne brukes som bindemiddel for maling, og bygningene ble malt, erfarte man at maling var et offersjikt som beskyttet treverket, - forutsatt at malingen ble gjentatt ofte nok. Tilgjengelighet, pris og påføringsmetode har nok betydd at tran som bindemiddel har vært mer utbredt enn tjære langs kysten. Tranmaling er enklere å påføre enn tjære. Tran var et lokalt produkt hvor råstoffet var lett tilgjengelig, mens tjære måtte kjøpes fra mer skogrike områder og var forholdsvis dyrt i innkjøp.

Noen av sjøhusene i branntakstene fra Nord-Troms museum er beskrevet med en malt vegg. Dette er sannsynligvis den mest værutsatte veggen. Ofte er dette også den som er mest synlig for de som seiler forbi, slik at malingen både kunne være beskyttelse, dekor og "skryt" samtidig. Døra til handelsboden på Tåvær med sine 12 malingslag viser både at dette var en dør utsatt for slitasje, og at eieren hadde råd og anledning til å male ofte. I dette tilfellet betyr ofte i snitt cirka hvert åttende år.

Vi kan tolke resultatene fra fargeundersøkelsene på Vega til at farger til en viss grad ble brukt for å gi en bygning betydning i forhold til andre. Da de på Tåvær i 1905 malte våningshuset og butikken hvit, var uthusene og 1700-tallshuset Nybakken lenger inne på øya fortsatt rødmalt. Den eneste brygga vi har funnet som opprinnelig var nesten hvitmalt, er den store brygga nedenfor butikken på Kirkøy på Vega. For å vise at dette var en viktig brygge, ble den ble malt i en blek gulhvitt farge i siste del av 1800-tallet.³⁹

NIKU mener at en verdibalanse mellom bygningene vist ved fargebruk bør opprettholdes ved videre vedlikehold.

³⁹ Et eldre, udatert foto i museet i E-huset på Nes, viser en stor mørk brygge som kan være bygning E. Det er usikkert om dette er bygningen umalt, værslitt eller med en mørk farge. Men fargefunnet på denne brygga kan være noe usikkert.

5 Fremtidig behandling av den bygde og malte kulturarven som en del av verdenskulturminnet Vegaøyen

Vega. Fra Kirkøy mot Nes.

Den bygde kulturarven var ikke avgjørende for utvelgelsen av Vegaøyen til verdenskulturminne, men den er en meget viktig del av opplevelsen av Vegaøyen. Slik UNESCO krever er det laget en tiltaksplan for verdenskulturminnets kulturlandskap. (www.verdensarvvega.no/Tiltaksplan). Manglende og feilaktig vedlikehold, ulovlig bygging og en tidligere uheldig dispensasjonspraksis er i henhold til forvaltningsplanen de største utfordringene i verdensarvområdet. I tiårene etter at Vegaøyen ble fraflyttet, har de fleste våningshus blitt renoveret, mens det aller meste av sjøhus og uthus har forfalt eller er tatt ned og flyttet til et sted hvor eieren har bruk for bygningen. Med unntak av det fredete fiskeværret Skjærvær er derfor mye av den opprinnelige bygningsmassen på de tradisjonelle fiskerbondegårdene borte. Det vil derfor være av stor betydning hvorledes den resterende bygningsmassen tas vare på (www.verdensarvvega.no/forvaltningsplan).

Både tiltaksplanen og forvaltningsplanen tar opp den utfordringen det er å opprettholde det "sosiale og kulturelle landskapet" som tilhører gårsdagens samfunn og som var årsaken til at Vega ble et kulturminne og derfor må opprettholdes i en form som i minst mulig grad ødelegger kulturlandskapet. Etter at Vegaøyen ble et verdenskulturminne har antall besøkende økt og turisme er også en fremtidig inntekstkilde. Hvorledes skal man klare å gi turistene det de krever av fasiliteter og komfort uten å ødelegge det de har kommet for å se og oppleve; - et utrolig vakkert kulturlandskap som veksler med en fantastisk natur.

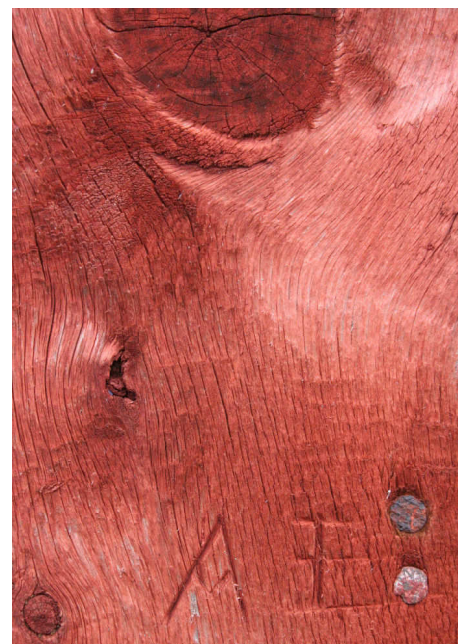
I dag er det ingen regulering av hvorledes de ikke-fredede bygningene innenfor verdenskulturminnet skal vedlikeholdes. Behandlingen av de fredede bygningene er regulert gjennom Lov om Kulturminner. På disse bygningene kan endringer bare gjøres etter tillatelse fra vernemyndighetene; endring av malematerialer eller farge er endring som det skal søkes om tillatelse til.

5. 1 Overflatebehandling av bygninger på Vegaøyen

Undersøkelsene har gitt få sikre holdepunkter for når man begynte å male husene, men det fremgår av fotomaterialet at det til enhver tid har vært umalte eller veldig værslitte bygninger innenfor verdenskulturminnet Vega. Bygningsmassens uttrykk vil endres når alle bygninger er malt; særlig gjelder dette de som i dag står så værslitte at de ser ut som om de aldri har vært dekket av maling.

NIKU har gitt råd om oppmaling for alle de undersøkte bygningene. Dette gjelder også de bygningene hvor det ikke er mulig å avgjøre om bygningen opprinnelig har stått umalt. Rådet er basert på malingfunn på bygningen, og det er ikke gjort en vurdering av om bygningen bør stå værslitt og uten maling, eller om den bør males opp. NIKU vil i den sammenheng påpeke at de lokale myndigheter kan ønske å sette en bevaring av nedbrutte overflater, opp mot en bevaring av treoverflaten med maling. En oppmaling vil bevare "værhuden" lengre, men endre bygningens og bygningsmiljøets utseende totalt.

Resultatet av fargeundersøkelsen er viktig for videre vedlikehold av bygninger på Vega. Vi har hatt fokus på den røde fargen i undersøkelsen og beholder det fokuset også i diskusjonen om fremtidig behandling. Veggene på de røde bygningene er i dag nymalte og slitte, blanke og matte og med noe variasjon i de røde fargene. Disse røde veggene er små, men meget viktige detaljer i det store kulturlandskapet på Vegaøyen. Hvorledes disse detaljene presenterer seg i et fremtidig landskap, er av stor betydning for totalopplevelsen av verdenskulturminnet. Spørsmålet er da: Hva skal man male med og hvorledes kan man sikre at eventuelle gode råd eller retningslinjer fra forvaltningen følges når det gjelder maling?

Detalj av veggen

Vega, Nes. Låve. NIKU vurderte denne låven til å være malt med tranbasert maling. Analysen viste at bygningen med stor sannsynlighet er malt med tranmaling.

Viktig hensyn ved valg av maling på Vegaøyen

Det er minst tre viktige hensyn å ta når det gjelder maling av bygningene på Vegaøyen.

Tradisjon:

Farge- og overflatebehandlingstradisjonen på Vega bør videreføres. Det betyr at tradisjonelle farger og bindemidler må vurderes brukt. Det bør vurderes om oppmalingsfrekvensen også bør opprettholdes, slik at noen bygninger alltid står meget værslitte.

Den malte veggens utseende:

For opplevelsen av bygningene som en del av kulturlandskapet på Vega er fargen og den nymalte malingfilmens utseende av stor betydning. Nesten viktigere er malingfilmens utseende mens den eldes og brytes ned. De forskjellige malingenes egenskaper må derfor vurderes.

Huseiernes behov:

Når man diskuterer hva slags maling som skal brukes på stedet er det viktig å tenke på huseiernes behov, muligheter og ønsker:

- Tilgang: Hvor lett er det å finne det aktuelle produktet lokalt?
- Pris: Hvor dyrt er det i innkjøp, hvor dyrt er det i bruk, hvor mye maling går med per kvm, og hva er vedlikeholdsfrekvensen for produktet?
- Brukervennlighet: Hvor lett er produktet å bruke, må malingen justeres på stedet, hvordan skal umalt eller tidligere malt flate behandles før ny maling påføres, hvor mye arbeid er der når det må males på nytt?
- Utseende: Hva slags glans har malingen når den er ny, hvor fort endres glansen, hvorledes endres og nedbrytes malingfilmen, hvorledes ser malingen ut mens den eldes og nedbrytes? Hva er fargemulighetene, særlig når det gjelder de brunrøde fargene?
- Blandbarhet/Mulighet for overmaling: Kan produktet brukes på den malingen som allerede er på huset? Kan produktet overmales med andre produkter senere uten at dette skaper problemer i malingfilmen eller med vedheft?
- Miljøvennlighet: Hvorledes tynnes malingen? Hvilke krav stilles for ikke å belaste miljøet når brukte pensler, tynne- og vaskemidler og rester av maling skal kastes?

Å vedlikeholde den bygde kulturarven i verdenskulturminnet betyr en innsats fra alle huseierne og de bør få anledning til å bli hørt og å få informasjon. En god dialog mellom forvaltningsmyndighet og eiere vil være positivt for verdenskulturminnet.

En detalj av en gul dør, en hvit gerikt og en rød vegg på en brygge. De røde malingene er: til venstre en slitt tranmaling overmalt med en alkyd som nærmest er slitt av. Til høyre: vegg er nymalt med alkydbasert maling.

5. 2 Fargebruk ved oppmaling

For hver av de undersøkte bygningene er det gitt et forslag til fargebruk ved oppmaling. Forslaget til veggfarge er enten basert på den fargen som er funnet som eldste fargelag, eller på den fargen som totalt sett har lengst tradisjon på den enkelte bygning.

Det foreslåtte fargeskjemaet er enten basert på det eldste fargeskjemaet, - eller når det ikke var mulig å finne ut noe om dette -, på det nåværende fargeskjemaet.

Vinduer og gerikter er generelt anbefalt malt hvite. Det er generelt funnet få fargelag på vinduer og gerikter, og de funne fargene er i hovedsak hvite.

5. 2. 1 Røde farger. NIKUs anbefaling

For en del av bygningene er det anbefalt oppmaling med rød eller engelskrød farge uten at det er oppgitt noen fargekode. I disse tilfellene råder NIKU til at en av de nedenforstående røde fargene brukes, eller en rød farge som ligger innenfor det fargespekteret disse kodene gir.

NCS koder for røde farger

Røde farger som skal brukes på Vegaøyan bør ligge innenfor det fargespekteret som NCS kodene til høyre gir. Dette er et utvalg av de NCS-kodene som ble brukt ved registrering av funne røde farger i NIKUs undersøkelser.	NCS- koder	
	4550-Y80R 6030-80R 6030-Y90R 3560-Y70R 4550-Y70R	4050-Y80R 5040 -Y70R 5040-Y80R 4050-Y70R

Ved valg av farger ved oppmaling er det viktig å se til helheten i området. Det vil være en fordel om ikke alle bygninger i ett område males med den samme røde fargen. Variasjon i rødfargene har det høyst sannsynlig alltid vært i de "røde miljøene". Å oppmuntre til bruk av forskjellige rødfarger innenfor et utvalg av de røde fargene som er funnet i prosjektet, kan opprettholde noe av variasjonen mellom de røde bygningene. De utvalgte røde fargene bør være mettede rødfarger som i hovedsak går mot det gule eller brune; typiske jernoksidfarger som vil dekke variasjonene i de engelskrøde pigmentene som var tilgjengelig fra cirka 1850 til 1950.

I dette bryggemiljøet på Kirkøy, Vega er det variasjon i rødfarger og overflater. Slike variasjoner er det viktige å ta vare på ved fremtidig vedlikehold.

5. 3 Bindemiddelbruk ved oppmaling

Farge- og overflatebehandlingstradisjonen på Vega bør videreføres. Det betyr at tradisjonelle farger og bindemidler må vurderes brukt. De tre bindemidlene som er funnet brukt på de undersøkte bygningene er de tre bindemidlene som er aktuelle å bruke på Vegaøyen i den nærmeste fremtid: linolje, tran, og alkydolje. Tran og linolje ser ut til å ha lange tradisjoner som bindemiddel for maling på Vegaøyen. Begge disse malingtypene har sannsynligvis vært i bruk fra de begynte å male på midten av 1800-tallet og til slutten av 1950-tallet. Alkydmaling var sannsynligvis introdusert på Vegaøyen i begynnelsen av 1960-tallet, men kom trolig ikke i vanlig bruk før på 1980-tallet (Brænne & Solberg 2006).

For opplevelsen av bygningene som en del av kulturlandskapet på Vega er farge og den nymalte malingfilmens utseende av stor betydning. Nesten viktigere er malingfilmens utseende mens filmen eldes og brytes ned. De forskjellige malingens egenskaper må derfor vurderes.

Om man vurderer maling laget med bindemidlene linolje, tran, og alkydolje, sammen med de punktene som er satt opp ovenfor: tradisjon, den malte veggens utseende og huseiernes behov -, er resultatet av vurderingene for de tre bindemidlene sammenfallende på mange punkter. Men det er noen forskjeller: Tranmaling er vanskelig å skaffe i dag og fargespekteret er avhengig av tilgang på pigmenter. Linolje- og tranmaling er dyrere i innkjøp enn alkydbasert maling. Hovedforskjellene er knyttet til aldring- og nedbrytning, blandbarhet, tradisjon og hvor miljøvennlige malingene er ved bruk.

Den malte veggens utseende er knyttet til valg av bindemiddel. En overflate med en slitt tran- eller linoljebasert maling bidrar, slik NIKU ser det, til verdenskulturminnets skjønnhet, mens en slitt alkydmalt flate sjelden gjør det. Samtidig må sies at mens den slitte malingoverflaten for noen sees som en detalj som er vakker i seg selv, reflekterer den for andre likegyldighet og mangel på vedlikehold. Det har alltid vært variasjoner i bygningsoverflatene på Vegaøyen og det er å håpe at vedlikeholdsfrekvensen blir slik at noen bygninger står malingslitte, mens andre er nymalte.

Når det gjelder blandbarhet og videre vedlikehold bør alle de tre nevnte bindemidlene helst males over med samme type bindemiddel; tran på tran, linolje på linolje og alkyd på alkyd. Men forutsatt at malingen er nedslitt, kan linoljemaling brukes på linolje- eller tranmaling. Linoljemaling kan også brukes på alkydoljemaling og på nedslitt komposisjonsmaling. Tranmaling kan brukes på linoljemaling. Alkydbasert maling kan brukes på linoljemaling.⁴⁰

Alkydmaling er brukt på tranmaling på Vegaøyen med varierende hell. Det *kan* fungere bra om tranmalingen nærmest er slitt helt av.

	<p>Detalj av oppflakende maling på en bygning på Muddvær.</p> <p>Her ligger det flere lag maling på en flate som opprinnelig sannsynligvis er malt med tranmaling. Den typen skade som sees her, skyldes ofte at fukt som kommer inn i treverket ikke slipper ut gjennom den for tette malingfilmen som er påført på den nedslitte tranmalingen..</p> <p>Om tranmalingen fortsatt ga treet en fet overflate da tranmalingen ble malt over, vil dette bidra til problemet.</p>
---	--

⁴⁰ Overmalbarhet er diskutert med kjemiker Thore Jan Lund i Jotun.

5. 3. 1 Bindemiddelbruk. NIKUs anbefalinger

- NIKU anbefaler at huseierne på Vegaøyen oppmuntres til å bruke tranmaling på “sekundærbygninger” knyttet til fiske og jordbruk

Tranmaling er typisk for kystområdene. Den beskytter treverket og er vakker også når den slites ned. Men tilgangen på tranmaling er liten og kunnskapen om hvorledes den brukes er spredt. Det innebærer at forvaltningen må ta ansvar for å sikre tilgang både til maling og til kunnskap om bruk av tranmaling. Norsk fiskeværmuseum i Å maler egne bygninger med tranmaling og selger tran. De kunne muligens være en leverandør av tran til maling. Vega kommune kunne vurdere å starte produksjon av tranmaling til å dekke eget behov og samarbeide med Norsk fiskeværmuseum i Å om dette.

- NIKU anbefaler at huseierne oppmuntres til å bruke linoljebasert maling til bolighusene, de større handelsbygningene og bryggene knyttet til handel. Linolje kan også erstatte tranmaling i perioder hvor tran er vanskelig å skaffe.

Det er lang tradisjon for bruk av linoljebasert maling. Det finnes flere produsenter av linoljemaling. Malingen er drøy og man betaler for den beskyttelsen som blir sittende på veggen, ettersom linoljemaling generelt inneholder lite eller ikke noe løsemiddel som er en flyktig bestanddel i malingen. NIKU kan ikke anbefale en bestemt linoljemaling.

- NIKU kan anbefale bruk av alkydbasert maling på bygninger datert etter cirka 1965.

Alkydbasert maling er ikke entydig. Ettersom ”Trønderrødt” er et alkydbasert produkt som er velkjent på Vegaøyen, kan denne typen alkydmaling brukes også ved videre vedlikehold av bygninger bygget etter ca 1965 innenfor verdenskulturminnet.

- NIKU anbefaler at vedlikehold av bygningene innenfor verdenskulturminnet diskuteres på et ”huseiermøte” på Vega i forvaltningens regi..

Alle huseierne deltar i vedlikeholdet av verdenskulturminnet og setter sitt preg på det gjennom behandlingen av sitt eget hus. Huseierene vil kunne bli hørt og forvaltningen kan lære hvem som fortsatt forvalter kunnskap om bruk av tranmaling.

5. 3. 2 Oppfølging av bygninger. NIKUs forslag

NIKU forslår at:

- Et antall utvalgte bygninger i tillegg til de fredede både få strengere direktiver når det gjelder vedlikehold, og tettere oppfølging og hjelp fra forvaltende myndigheter.
- Et utvalg bygninger dokumenteres med faste mellomrom, slik at man kan danne seg et bilde av de endringene som skjer over for eksempel en 10-års-periode.

6 Oppsummering

De viktigste resultatet av undersøkelsen kan oppsummeres i følgende punkter

Om fargebruk:

- Hoveddelen av dagens røde “sekundærbygninger” knyttet til fiske og jordbruk har en lang og ubrutt tradisjon som røde bygninger. Om fargehistorikken på Vega er typisk for kysten i nord, har rødt vært en dominerende farge i hvert fall til midten av 1900-tallet.
- Den røde fargen varierer med tilgjengelig pigment på den lokale butikken før ferdigblandet maling ble vanlig
- 59 av de undersøkte bygningene har rød som eldste farge på veggen. 55 av disse er uthus knyttet til jordbruket, eller bygninger knyttet fisket og sjøen
- Fjorten av de undersøkte bygningene har gult som eldste farge på veggen
- Fem av de undersøkte bygningene har hvitt (gråhvitt) som opprinnelig farge på veggen. Tre av disse er bolighus
- Farge kan være brukt for å gi forskjellige bygninger forskjellig verdi
- Det er ikke noe som tyder på at det er lokale farge tradisjoner i de ulike værene/øyene.
- Nesten alle sjøhusene har maling laget med de billigste pigmentene som var tilgjengelig i samtiden.
- Enkelte sjøhus har dører malt med maling laget av dyrere pigmenter.

Om antall malinglag:

- Det er stort sett funnet to eller tre malinglag. Ofte er det nyeste laget alkydbasert maling.
- Det største antall malinglag i forhold til alder på bygningselement, er de 12 malinglagene som ble funnet på døra inn til butikken (1905) på Tåvær.
- På grunn av at malinglag kan være slitt bort, er det ikke mulig å si noe om hvor ofte det ble malt, annet enn at det må ha vært forholdsvis sjelden.

Om bindemiddel:

- Kjemiske analyser viser at tranmaling er mye brukt på Vegaøyen.
- Analysene av malingprøver som viser at tran er brukt, bekrefter konservatorens visuelle vurdering av hvorledes nedbrutt tranmaling ser ut.

Om datering:

- Datering av bygningene er vanskelig. NIKU har få sikre dateringer av de undersøkte bygningene.
- De eldste malingene som er funnet på uthus knyttet til jordbruket, eller bygninger knyttet fisket og sjøen vurderer vi til å være fra sent 1800-tall.
- Stor slitasje betyr at selv om vi vet byggeåret for en bygning, er det ikke sikkert at det eldste funne malinglaget kan dateres til samme årstall som bygningen.
- Vi har funnet spor av maling på tilsynelatende umalte bygninger, men datering av første funne malingstrøk har kun i sjeldne tilfeller vært mulig.

Levende samfunn vil alltid endres og endringer vil skje også på Vega. NIKU håper at resultatene av de undersøkelsene som er gjort kan bidra til at endringene med bygningene skjer etter nøye planlegging og på en måte som ikke ødelegger Vegaøyen som verdensarvsted.

7 Litteratur

Anonym. 1865. *Haandbog i Malerkunsten. Fuldstendig og tydelig veiledning for Maling, Lakering, samt Beitsning, polering og Forgyldning m.m.* Forlagt av N. Nielsen. Bergen.

Brekke, N.G. & Schelderup, H. 2003. *Kystens byggeskikk. Bygningsformer og byggemåter på den norske vestkysten*. I: Johansen, E. & Pettersen, J. R. Eds. *Kystårboka 2003*. s 5-30

Brønne, J. & Solberg, K. 2006. *Verdenskulturminnet Vegaøyen*. I: Egenberg, I.M., Skar, B. & Swensen, G. 2006. *Kultur- Minner og Miljøer*. NIKU Tema 18. s 92-106

Brønne, J. 1998. *Dekorasjonsmaling: marmorering, ådring, lasering, patinering, sjablondekor, strukturmaling*. Oslo

Brønne, J. 2008. *"Maret Vang". Oppdal Kirke. Tilstandsrapport og forslag til tiltak*. 191 s. ill. Kunst og inventar 14/2008. NIKU. Oslo. Upublisert rapport.

Drange, T., Aanensen, H.O. & Brønne, J. 2003. *Gamle trehus: historikk, reparasjon, vedlikehold / Gamle trehus*. 6. oppl. Oslo

Forskjellige forfattere. 1890. *Landmandens raadgiver*. Molde

Glastrup, J. & Christensen, M. C. 2006. *Analyse av tranmaling*. Upublisert rapport.

Glastrup, J. 2007. *"GC-MS-analyse, 12 prøver for innhold av pigment og bindemiddel"*. Upublisert rapport.

Gjertsen, K. R. 1996. *Byggeskikk i Kyst-Norge*. I: Fortidsminneforeningen, Årbok. Oslo, Foreningen til norske Fortidsminnesmerkers Bevaring.

Hage, I. 2007. *Kystens bosetting og bebyggelse*. In: Hage, I: ed. *Arkitektur i Nord-Norge*. s 131-158

Hansen, K. 1995. *På skreifiske og markedsferd i Nord-Norg : en beretning om dagligliv på Helgelandskysten i tiden 1850-1914 / av: Johan Beck Slåtterøy ; tilrettelagt ved Kåre Hansen*. Sandnessjøen: Alstahaug kystlag. 55 s. ill.

1981. Heltzen, I. A. *Ranens Beskrivelse 1834 / I. A. Heltzen..* I: Rana museums- og historielag.

Johansen, Rita. 1999. *En beretning om Norske øyværingar i Columbia River*. Frifant Vega,

Nord-Troms Museum. *Branntakster*: <http://www.ntm.no/forsiden/kilder/branntakster/>

Olstad, T. 2003. *Hjortegården VI a. Søndre fasade mot Vågen*. Upublisert notat til Stiftelsen Bryggen. 010403

Olstad, T.M. 2009. *The Red Coast of North Norway*. I: *Architectural Paint Research in Building Conservation*. Third International Conference 2008. Publiseres i 2009.

Olstad, T. M. 2009. *Regn og røde vegger*. I: Red. Einar Engen. Norsk kulturminnefond – de første fem årene. Røros.

Riksarkivaren 2005. *Å byggja ei bru med never, brunrot og tran*. I: Lokalredaksjon og forfattere: Bjørkvik, E., Bringslid, S., Helgesen, K., Jacobsen, E., Løvlien, A., Press, M. og Storli, E. Statsarkivet i Trondheim. Dokumentene forteller. Riksarkivaren Skriftserie 20.

Sagen, L. & Foss, S. 1824. *Bergens beskrivelse*. Bergen

Solberg, K. 2006. *Data on strata: NIKU's practice for the documentation of Architectural Paint research*. I: Bregnhøj et al. eds. *Paint Research in Building Conservation*. s10 -15.

Tiltaksplan for kulturlandskapet I verdsarvsområda Vestnorsk fjordlandskap og Vegaøyane verdensarv. Del 2. (Plan for measures at The WHS Vega Archipelago):
<http://www.verdensarvvega.no/Tiltaksplan%20for%20kulturlandskapet%20del%202.pdf>

Utkast til forvaltningsplan 2004 – 2009. Verdensarvområdet på Vega
<http://www.verdensarvvega.no/forvaltningsplan.htm>

Informasjon om vektenheter: www.maritimt.net/arkforsk/norskem.htm

Wold, H.A. 1985. *Utvær. Bilder fra et nordnorsk hverdagslandskap*. Oslo.

UNESCO Advisory Body Evaluation <http://whc.unesco.org/en/list/1143/documents/>

UNESCO WHS, Vegaøyane at: <http://whc.unesco.org/en/list/1143>

Tilleggs litteratur

Bremstein, K. & Andersen, I. 1992. *Bremstein*. Vega Kulturkontors Historieskrifter. Hefte 1.

Næss, I. E. 1988. *Med ea som husdyr*. Fotefar mot Nord Nr. 26. Bodø.

Roksvaag, H. & Ronland A. 1994. *Skjærvær*. Vega Kulturkontors Historieskrifter. Hefte 2.

Svendsen, N. 2003. *Vesterøyane*. Vega Kulturkontors Historieskrifter. Hefte 3.

8 Vedlegg

Vedlegg 1 Oversikt over undersøkte bygninger

Vedlegg 2 Analyseprøver

Vedlegg 3 Intervjuer med tradisjonsbærere